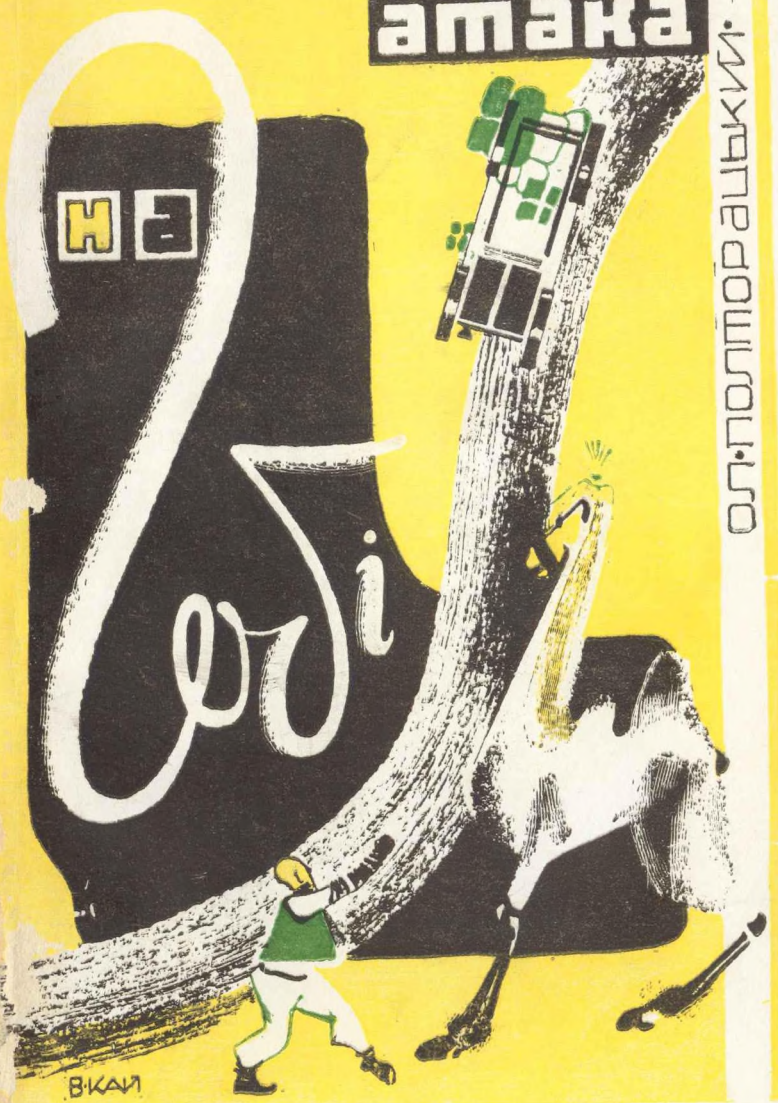

амака

• ПОЛНОРАДЖКА •

В.КАМ

ОЛ. ПОЛТОРАЦЬКИЙ

АТАКА НА ГОБІ
ПОВІСТЬ

РУХ—1932

*Бібліографічний опис цього видання
вміщено в „Літописі Українського
Друку“, „Картковому репертуарі“ та
інших покажчиках Української Книж-
кової Палати.*

*Обкладинка роботи худ.^м В. Каплунівського
Малюнки в тексті роботи худ. А. Бондаровича*

*Укроблвліт № 706 (138)
УПО 13 др. ім. Леніна, Зол. 11.
З. 228—3000—3⁸/₄ арк.—32.*

В основу цієї повісти я поклав справжню історію радянської медичної експедиції до пустелі Гобі, що відбулася влітку 1930 року, учасником якої був і я.

Тут я не маю змоги докладно висвітлювати політичний, соціальний і економічний стан Монгольської народної республіки. Читач може звернутися хоча б до книжки С. Крушельницького „Монголія“ ДВУ 1930, де знайде більш-менш докладні відомості.

Тут зауважу лише про головніше.

Монголія, що довгий час була фактично колонією Хін і царату, після Жовтневої революції спромоглася звільнитися від імперіалістів, і під керівництвом своєї народньореволюційної партії та Комінтерну, в тісному братерському зв'язку з СРСР — встановила в себе владу трудящих і в основі знищила експлуататорів, проголосила некапіталістичний шлях свого розвитку. Отже Монгольська народня республіка є друга в світі незалежна від капіталістів держава, молодша сестра СРСР.

Нині МНР за ідеєю Володимира Ільча Леніна проробляє шлях розвитку безпосередньо від февдалізму до соціалізму, оминаючи капіталістичну стадію. Ясно, що цей шлях можливий лише за підтримки й у тісному союзі з СРСР, і ясно, що країна пролетарської диктатури всіма засобами допомагає мирному будівництву МНР.

Одним з таких засобів є робота санітарних експедицій НКздорв'я РСФРР, що мають центр у Монгольській столиці Улан-Баторі і пробираються до найглухіших закутків країни, як приміром до Шанхай-Улли, що про неї мова йде тут. Обсяг роботи цих експедицій не обмежується, звичайно, лише боротьбою з колосально розвиненим спадковим сифілісом, а має незмірно ширше соціяльне й культурне значення.

Не буде особливим перебільшенням віднести пустелю Гобі до найдикіших місцевостей у світі. Автор не хотів би, щоб деякі сцени побуту кочівників розцінювали, як надмірне випирання дикости й відсталости населення Гобі. Автор уникає „лакирувати“ кочівників, але в той же час прагнув показати, як великі соціяльні й національні визвольні ідеї підхоплює бідняцтво пустелі, яку величезну вагу щодо цього мають наші експедиції, і як навіть сами учасники цих експедицій перероджуються під впливом своїх обов'язків і своєї роботи.

I

1. СЛОВО МАЄ СВЕН ГЕДІН

„Через усю Азію й Африку простягається з північного сходу на південний захід смуга пустель, немов висохле, безмежне широке річище. Це — пустеля Гобі, що займає більшу частину Монголії, Такла-Майкан у східнім Туркестані, що нею закінчується на заході пустеля Гобі, «Червоний пісок» та «Чорний пісок» у російському Туркестані, Кевір та інші пустелі в Персії, в Арабії й, нарешті, Сагара...

Пустелю Такла-Макан я задумав пройти вперше по весні 1895 року.

Тубільці, а також китайські урядовці, говорили, що пройти через пустелю неможливо, але все те, що вони оповідали мені, щоб відстрашити мене від мого наміру, заохочувало мене ще більше до мандрівки та надавало моєму намірові тим більшої принади“. („Крізь пустелі Азії“, стор. 4.)

2. РАПОРТ КЕРІВНИКА ЕКСПЕДИЦІЇ НАРКОМЗДОРОВ'Я РСФРР ТОВ. К. ДО МІНІСТРА ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я МНР

„Цим доводжу до вашого відома, що нарада нашої експедиції визнала за потрібне невдовзі

відкрити перший показний пункт НКЗ РСФРР безпосередньо в пустелі. Відомості, що здобула наша експедиція, стверджують, що населення Шанхай-Улли на 99⁰/₀ заражене сифілісом. Останні відомості, що ми їх одержали півроку тому, знову підтверджують, що поблизу Шанхай-Улли засновано тибетську лікарню. Зважаючи на те, що: 1) таким способом населення Шанхай-Улли буде невдовзі доведене тибетськими лікарями до повного виродження, 2) лами безперервно провадять серед населення релігійну й контрреволюційну агітацію, що є дуже небезпечно в близькому сусідстві з хінським кордоном, 3) наша експедиція приїхала сюди діло робити — прошу вашого дозволу командирувати до Шанхай-Улли лікарську експедицію в складі лікаря, фельдшерки й перекладача, терміном на 6 (шість) місяців з тим, щоб заснувати там постійний медпункт зі змінним персоналом“. Підпис.

3. РОЗМОВА БЛЯ ПАРАДНОГО ПІД'ІЗДУ

„Бюїк“ радника¹ мінздорів'я зупинився в монгольському кварталі. На гудок авта до паркана підбіг начекспедиції Наркомздорів'я РСФРР товариш К. Наступна розмова між ним і радником відбувалася через паркан. Причина: тов. К. одною рукою робив потрібну в розмові жестикуляцію, другою стримував трьох спійманих ним у пустелі вовченят, що прагнули, вишукуючи в паркані дірки, негайно

¹ На запрошення уряду МНР при міністерстві здоров'я працює медичний фахівець — радник міністра, громадянин СРСР.

розірвати радникові штани і сховане під ними тіло.

Стенограма розмови:

— Привіт радникові!

— Ніяких привітів від божевільних! Я бачу, ваш практикум у лікарні для нервових дав погані наслідки.

Через паркан передається заява. На ній через увесь текст резолюція:

„Прочитав з задоволенням. Люблю посміятися по обіді. Попереджаю, що за подібні заяви одягну на вас заспокоювальну сорочку. Ваше щастя, що заяву я перехопив до того, як її прочитав міністер“.

Розмова триває далі після того, як тов. К. загнав вовчент до клуні, запросив радника до себе. З огляду на те, що розмова затяглася години на три — від дальшого стенографування ми утримуємося.

4. СВЕН ГЕДІН РОЗПОВІДАЄ ПРО ДЕТАЛІ ШТУРМУ ПУСТЕЛІ

„Іслам та інші почали майже божеволіти від спраги. Вони збирали в бляшаний посуд сильно концентровану, червоно-жовтого кольору сеч з-під верблюдів, наливали її в кухлик, додавали сюди оцту та цукру й пили, заткнувши носа. Мені теж пропонували напитися. Але вже від самого огидного запаху мене нудило. Крім мене тільки Казім не пив її, на своє щастя, бо всі інші почали незабаром блювати й через те знемогли цілком.

Змордований, з божевільним виразом на обличчі сидів Йолчі перед шатром і жвакав вогкі легені зарізаної вівці. На руках і на обличчі

позасихала йому кров — це була жахлива картина“.

5. УРИВКИ З ЛИСТУВАННЯ т. К. З ВІДПОВІДНИМИ УСТАНОВАМИ

„...і все ж таки, попри всі доводи товариша радника, я вважаю, що надіслати лікарський пункт до Шанхай-Улли можливо. Політичну, культурну й соціально-медичну вагу такого в умовах первісного життя тубільців — очевидно ніхто заперечувати не зможе. Відповідаючи своїм партквитком, я беруся завербувати трьох чоловіка до цього пункту. Вони не лише проїдуть до Шанхай-Улли, але спроможуться перебути там 6 місяців, для чого ми дамо їм усі потрібні матеріальні засоби. Вважаю, що в разі невдачі ми не скомпромітуємо радянської медицини — адже монголи сами розуміють усю важкість цього завдання. До того ж ми можемо влаштувати там пункт умовно, як пробний. В разі ж удачі — ми поставимо світовий рекорд, а подруге — завоюємо величезні симпатії всього монгольського народу. Не бажаючи обмежувати діяльність експедиції лише великими містами, я прошу розглянути мою пропозицію“.

Резолюція: „Дозволити, під умовою, що міністра буде в листовній формі попереджено про це, як про спробу. Беручи на увагу величезний ризик, попередити тов. К., що, в разі невдачі, компромітації або загибелі експедиції, коли виявиться найменший недогляд з його боку — вся відповідальність лягає на нього“.

6. АНКЕТИ

а) Сергій Миколайович Ч. — лікар-венеролог, 45 років. Кінчив Медичну академію

в Парижі. Чотири роки працював у царській армії, чотири роки — в Червоній. Демобілізувавшись, працював ординатором у московській венерологічній клініці. Політично цілком лояльний.

б) Естер Самійлівна Р. — фельдшерка, 30 років. По скінченні курсів працювала в Туркменістані, оазі Лебаб, потім три роки в Улалі (Ойратія). Активна громадська робітниця.

в) Костянтин Іванович Боровков — перекладач, 16 років, син робітника. Жив у Троїцькосавському з дня народження. Комсомолец. Мову знає не погано.

7. ТРИ ЛИСТИ ДО РОДИЧІВ

„Вінниця. Самійлові Ісаковичу Р.
Дорогий тату!

От уже десятий день, як наш автомобіль вирушив з Улан-Батору. Ви пригадуєте ті листи, що я надіслала вам з Улали? Я бачила, крім Алтаю, ще кілька диких місцевостей, наприклад, зовсім дикий, спалений сонцем, терен Лебабу. Але те, що я бачу тут, не можна зовсім ні з чим порівняти.

Ми їдемо центральною Гобі. На щастя, вона майже зовсім позбавлена піску. Наше авто їде нею, немов накатаним шосе. Ми вирушаємо о четвертій ранку і їдемо до шостої ввечері. Сонце пече жахливо: ми сидимо на автомобілі в шубах, тоді сонце не пропікає. Керівник експедиції встиг уже жорстоко обпалити собі тіло: він просидів на автомобілі кілька годин без пальта — в светрі й двох сорочках. Гірське сонце пролізло своїми проміннями крізь матерію

і на його тілі тепер немов тисячі укусів мурав'їв. Він інколи втрачає свідомість, температура в нього помітно підвищена й доктор перейняв у нього керівництво експедицією. Взагалі, їхати дуже цікаво, я навіть не шкодую тепер, що в мене нічого не вийшло з експедицією до Тибету.

Ми їдемо п'ять на одному авті, на очах у нас консервні окуляри з жовтим склом. Одномаїтне сіре тло пустелі розквітає різними фарбами, коли насунути окуляри на очі. А вночі перший наш привал у пустелі — це ж щось надзвичайне. Уявіть собі зовсім рівну землю навколо: жадного кущика або горбка. Навколо жадного живого створіння, лише ми й наш майхан (це так тут звуться намети). Єдина світла іскра на землі — це вогонь лямпки, що освітлює вхід до майхану. Лямпка — немов зоря. А на небі зате більше зірок, ніж лямпок у вінницькій синагозі, де ви, тату, на жаль, ще буваєте. Вночі вийдеш надвір і здається, небо й земля злилися в одну темну купу і моя тінь, створена вогником лямпки, ніби відбивається на небі й затуляє велику Ведмедицю. Ну, дорогий тату, треба кінчати листа. Наступного одержите всього через шість місяців, коли не буде якоїсь випадкової оказії. З Шанхай-Улли майже не буває сполучення з Улан-Батором, лише зрідка прориваються туди каравани монценкоопу. Випадково ми сьогодні пересікли шлях Улан-Батор — Пекін біля становища Барабо і один монгол згодився передати нашого листа до столиці. Звідти надішлють до Вінниці. Привіт усім нашим, перекажіть Сьомі, що я обов'язково привезу йому справжнього моло-

дого верблюжатка, коли повернуся додому. А знаєте, тату, все ж таки лячно залишитись півроку без усякого зв'язку з зовнішнім світом. Подумати тільки, я зовсім не знатиму жадної політичної новини. Коли б не цікавість до нової роботи, я б тепер шкодувала, що погодилась на пропозицію їхати до Шанхай-Улли. Ну, та це дурниці. Цілую ще раз. Ваша Естер“.

„Улан-Батор-Хото. Цецен Доржію. Здоров, Цеценчику!

Ідемо оце десять день. Нічого цікавого. Хіба що здорово пече. Два рази потрапляли в магнетну бурю й через це проплутали в пустелі зайвих чотири дні. Зараз вибралися. Забив три антилопи з трилінійної, вісім ховрахів, вони тут здорові як собаки, і двох рябчиків з шоферового вінчестера, ну то дрібниця. Супутники в мене нічого, фершалка вже пристаркувата й любить милуватися природою, от дурепа. А лікар чогось увесь час мовчить і навіть раз уночі плакав, я підслухав. До речі, я остаточно вирішив купити собі в Шанхай-Уллі коняку й увесь час їздити. Треба буде виманити в лікаря аванс, коли на нього нападе мерехлюндія і він подобришає, значить. В Шанхай-Уллі я обов'язково засную ревсомольський осередок, як ми вже з тобою говорили. Шкода мені, розбили в дорозі мою балабайку. Ну, та я її якось полагоджу. Знаєш, Цеценчику, мені дуже прикро, що я так і не побачив залізниці. Коли була екскурсія до Верхнеудинського, мене не взяли, і тепер чекай знов півроку. Ну, слухай, через півроку я перший кандидат на екскурсію. Бувай! Твій Костя“.

„Улан-Батор. Мінздоров. Завекспедиції НКЗдоров РСФРР тов. К.

Шановний тов. К.! Випадково ми натрапили десятого дня мандрівки на станок Барабо, збочивши таким способом, як виявляється, кілометрів на 200, якщо вірити мапі, яку мені накреслив тов. Жамцарано з інституту монгольської культури. Тут ми зустріли караван верблюдів і його комендант, громадянин Замбо, люб'язно згодився передати цього листа Вам. Користуючись з нагоди, а також з того, що сьогодні я маю в останній раз у своєму розпорядженні справжній стіл і стілець, дозволяю собі написати вам цього довгого листа.

Товаришу К.! Не зважаючи на прегарного шофера і навіть на наявність сурогату мапи, ми проблукали, виїхавши з Улан-Батору, два дні, перш ніж надібали на шлях до пустелі. Наші пригоди почалися з першого ж моменту, коли ми запаслися в Колі водою для нашого автомобіля. Як ви знаєте, до входу в Гобі ми повинні були відшукати перевали в трьох гірських ланцюгах. Нас попередили, що до гір ведуть три шляхи і лише один з них дає орієнтовний напрямок до перевалу. Але сам Жамцарано не знав, який саме. Ми керувалися інтуїцією і вказівками тих двох вершників, що нам попалися по дорозі. Але один з них не знав дороги, а другий, зобачивши автомобіль, божевільно швидко втік, стріляючи в повітря з своєї кремінної рушниці на ознаку тривоги. Отже нам довелося, впершись першою дорогою в гранітні скелі, десь на 200 км. на захід від Улан-Батору, повертати назад і їхати вздовж гірського ланцюга, немов ми робимо

параду всім тим горам, вибачте мені, старому військовому, за цей армійський образ. Нарешті ми доїхали до чогось, що нагадує перевал. Прошу Вас ласкаво передати до відома тов. Жамцарано приблизне його місцезнаходження, що я встановив за допомогою компаса. (Слідує формула—Ол. П.). Можливо, є ще перевали на сході від цього місця, але, шкодуючи час і бензину, ми їх не відшукували. Під час перевалу, що тривав понад вісім годин (ми були примушені розвантажувати авто від баллонів з ліками, боячись їх розбити, і переносили на руках впродовж усього перевалу), сталася перша, дуже неприємна пригода: розбився бідон з водою, і вода витекла майже на половину, і бідон з гасом. Останній весь витік, отже мені доведеться освітлювати житлові приміщення баранячим лоєм. Ми встигли негайно залютувати один бідон, другий довелося залишити розбитим: так він був подряпаний. До того ж, під час штурму перевалу, коли доводилося робити жахливі експерименти, щоб якимось перескочити по той бік, зламалася піввісь у диференціалі. Для шофера це була справжня драма; бідний Озеров, він зовсім не винний у цьому. Мушу Вам сказати, що я був досі певний, що через такі перевали може перевалити лише аероплян... Треба було подивитися на нього, як він убивався, коли побачив, що автомобіль не рухається, не зважаючи на справну роботу мотора. Щастя, що він захопив з собою ледве не цілу авторемонтну майстерню й безліч додаткових частин. Але все ж таки годин вісім, до ранку, ми витратили на заміну піввісі. Нарешті ми посунули далі,

в напрямі до другого ланцюга. Пригоди поси-
палися на нас однз за одною. Поперше, тут
очевидно недавно був дощ. Одразу ж за пере-
валом почалися кущі „колчаку“, отієї рослини,
що її ніяк не можна видернути з землі, знаєте
певно. А головно, що за цими кущиками ми не
помітили великого болотяного масиву, де й за-
грузло наше авто. Це була знову велика й маруд-
на нам усім робота — витягати домкратом
наш автомобіль. Шкода, що в болоті загрузли
три поліна дров, яких ми всього п'ятнадцять
веземо з собою: ми підкладали їх під домкрат
і потім не могли вже дістати; болото їх зассало.
Я боюся, що ми витратимо всі поліна, перш,
ніж потрапимо до Шанхай-Улли, а по дорозі
вони можуть ще не раз нам придатися. Коли
ми десь загрузнемо без них, а каміння не
можна буде відшукати поблизу — справа наша
буде стояти дуже кепсько. Ну, та побачимо.
Гаразд, поїхали далі. Другий перевал знайшли
порівнюючи легко — зорієнтувалися на купу кі-
стяків, пригадуєте, там, де від раптової поводи
1926 року загинув караван Жабцано. Ми про-
скочили щасливо ту зрадницьку влоговину, дощу
не було й не потопли. Але одразу ж за цим
перевалом розпочалася магнетна буря. Компас
рухався навколо вісі з швидкістю секундної
стрілки і ми були зовсім дезорієнтовані, крім
того, що шоферові великих тортур завдавали
електричні розряди від кожної металевої ча-
стини керування. Наприкінці бурі виявили, що
компас зіпсувався й давав значне відхилення
від норду. Отже ми були примушені їхати за
сонцем, в наслідок чого відхилилися аж до
Барабо.

Персонал тримається геройськи. Я не кажу вже про Озерова, той, як витриманий гобієць, поводить себе немов з заліза зроблений. Кості на все наплювати, він полює з автомобіля на антилопи і постачає нам свіже м'ясо на вечерю. Але навіть Р. не втрачає рівноваги. Я завжди був скептик щодо участі жінок у таких справах, як наша, але бачу, що помилився.

Так от — проминувши щасливо третій гірський ланцюг, ми проїхали до пустелі. Тут їхати стало незмірно важче. Але, насамперед, передайте тов. Жамцарано, що він дав нам цілком правильні вказівки щодо входу в пустелю. Характерне гірське сідло, що втворює собою перевал, легко розпізнати здаля кілометрів за 70. З лівого боку цього сідла є молитовний курган, накиданий проїжджими караванами. Костя поставив на верхівлі кургану бюстик В. І. Леніна. Правда, кочівники моляться біля цього кургану. Але, бачачи щирі радість і зворушення всього колективу, я не став протестувати.

Наступний наш шлях, перш ніж ми видерлися до Барабо, не обіцяв нічого гарного в найближчому майбутньому. Насамперед дуже неприємна історія трапилася з начальником нашої експедиції. Виною тут ті самі атмосферичні умови, що виявляються й в Улан-Баторі. Але в пустелі вони вдсятеро різкіші. Тут, коли заснути в тіні авта, за півгодини прокидаєшся від холоду, коли ж лягти на сонці, не вкрившись добре, обпалиш усе тіло.

З самого початку Гобі я наказав усім вимстити обличчя вазеліном, одягти пальта й сидіти з піднятими ковнірами. Ми всі поодягалися

й сиділи нерухомо, скільки це дозволяли поштовхи авта. Між іншим, всі це зробили з неохотою, бо було дуже парко і товариші не хотіли слухати порад Озерова, хоч він заприсягався всім своїм досвідом гобійця. Але прислухаючись до мого авторитетного тону, всі виконали мої приписи. За винятком лише начальника експедиції.

Яка шкода, що на такого призначили людину, що вперше їде до пустелі. Ви розумієте, десь на шостій годині дев'ятого дня путі я заснув, хоч цього на сонці робити ніяк не слід, а от за цей час і сталося те нещастя, що примушує нас розлучитися в Барабо з нашим начальником.

Він скористався з тих двох годин, що я спав, і скинув з себе пальто. Дві сорочки й светер, мовляв, гарантували його від сонця. Прокинувшись, я негайно примусив його одягнутися, але він уже скаржився на обпал й головний біль. На ранок десятого дня — ввечері ми опинилися в Барабо — він блював жовцю, діагноза — соняшний удар другого ступеня.

Я не знаю, чим кінчилася б уся наша мандрівка, коли б ми не потрапили випадково сюди. Можливо, наш начальник помер би і я не знав би собі спокою за мимохіть припущений недогляд. Тут ми залишаємо товариша на догляд коменданта становища, поки по нього не приїде назад і не забере Озеров. Його стан не дає приводу турбуватися, але я не маю права брати на себе відповідальність за хвору людину в такій дорозі, а особливо, беручи на увагу те, що з нами далі трапилось.

Я вже написав Вам про те, що в наслідок магнетної бурі наш компас почав давати значні

відхилення. Озеров керував автом, орієнтуючися на сонце. Слід визнати, що посеред абсолютно рівного плято це було досить важке завдання. До того ж ми потрапили в смугу піску й пересуватися стало годину від години важче. Останні запаси води ми зробили три дні тому, випадково зустрівши напіввисохлий колодязь. Величезну долю цієї води в нас забирав радіатор автомобіля. Вода в ньому дуже скоро випаровувалася, не зважаючи на те, що шофер щопівгодини зупиняв авто, ставлячи його радіатором проти вітру. Ми примушені були відмовляти собі в зайвому ковтку води—з тим, щоб час від часу доливати радіатор. Наша автоматична коняка була ненажерлива.

Не встигли ми проїхати піском тридцяти кілометрів, як на обрії Озеров помітив стовп бурани, сплотнів до того, що обличчя його кольором почало нагадувати шину і звернув нашу увагу на прикрий факт. Він хтів був видертися автом поза межі піскової хуртовини, але автомобіль не давав на піску потрібної швидкості і ми примушені були потрапити з нашим автом, на щастя, не в центр, але все ж таки в периферію бурани.

Я людина з великим життєвим досвідом, товаришу К., я бував не один раз під обстрілом, кулеметною кулею мені відбило палець на правій руці, що ви знаєте. Але я мушу вам заявити, що кулеметний огонь куди приємніший за це.

Не знаю, як у вас — а коли я потрапляв під огонь кулеметів, у мене завжди було таке чуття, як у хлопчика, що в нього кидають камінцями, а він повинен бути метким і в'юн-

ким, щоб щасливо втекти від кинутого камінця. Звичайно, у мене це почуття існує з поправкою на смертельну небезпеку цієї гри, коли можна так висловитись.

Але почуття людини, що потрапила під бурю — його ні з чим не можна порівняти, при-сягаюсь Вам. Може ще тоді, коли людину засипає землею від німецького 42 см чамайдану — вона переживає щось подібне. Та й то — це триває всього кілька секунд — ми ж пережили цю піскову хуртовину дві години. Ви знаєте тони гобійського вітру. Безнастанно він співає пісень, вільно перекочуючися всім десятитисячкілометровим гобійським плято. У ту мить, коли гураган наближається до вас — раптом настає тиша, немов усі вітри подалися геть і ви залишилися самі віч-на-віч з природою.

В наступну мить стає ще страшніше: буря немов забирає до себе всю навколишню атмосферу. Дихати стає важко, серце починає битися, як у альпініста, що досяг верхівки Монбляну. Я пригадую зараз хвилину цієї врочистої тиші, як застогнав начальник експедиції й, не знаючи, що на нас насувається буря, спитав, котра година.

Як вибух, як рев тектонічних сил — обрушився на нас гураган усією своєю силою. Тут почалося якраз те, про що я Вам допіру писав, що воно гірше за кулеметний огонь. Це — летючий пісок.

Навколо потемнішало. Ні, ще гірше — навколо пожовтішало. Небо закрилося хмарами летючого піску, немов сараною. Пісок і вітер ревли і цілі масиви зрушилися на нас. Дияволь-

Як вибух, обрушився на нас гураган усією силою...

ський пісок колов обличчя, шию, руки і вже за мить ми дістали характерне відчуття застигнутого бураном: легкий лоскіт по всьому тілі — це сипався донизу крізь одяг пісок по шкірі. Але найжахливіше — я вважаю, що можна внаслідок з глузду з'їхати — це те почуття, що залишається в момент бурану: ви розумієте, що вас засипає, що цілі піскові хмари падають на вас, що ви починаєте ув'язати в отих незчисленних кількостях піщинок, що кожна з них кусає вашу шкіру, а всі разом навалюються немов тисяча хеопсових пірамід. Ви відчуваєте, як шар за шаром пісок лягає на вас — в інтервали між приступами нових і нових піскових хвиль можна бачити, як колеса авта все далі вгрузають у пісок — з'являється те саме почуття, як і в компрачікосів з затонулого корабля — коли не читали „L'homme qui rit“ В. Гюго, товаришу К., то обов'язково прочитайте, які почуття були в цих людей, коли вода сягала їм спочатку по коліна, а потім усе вище й вище — книжку охоче дасть Вам товаришка бібліотекарка з Ленклубу. — Потім ота жахлива спека і майже повний брак придатного для дихання повітря — через це починає нудити, ви притискуєте руку до рота — вона придавлюється до губ — у легені набивається пісок, — так мабуть відчуває себе риба, коли викинути її на берег. Навколо гуде вітер, але першим пляном чути, як піщані кулі бомбардують броню автомобіля й наших тіл. Серце починає видиратися назовні, немов боєць, не хочучи сидіти за ґратами ребер, коли навколо такий одчайдушний штурм. В очах з'являються різнокольорові плями і страшно стає.

дивитися на шофера, як він, не випускаючи з рук руля, вишукує найменшу щілинку, щоб видертися з бурану. Мені сором признатися, але в цей час я був зовсім безвільний і в душі втратив волю командувача нашої експедиції, покладаючись на шофера.

Нарешті ми видерлися з бурану. Він пронісся за нашими спинами, як пущене з гармати ядро.

Шофер зупинив машину і ми могли подивитися на себе.

Естер Самійлівна — о, ці жінки, що не втрачають своєї натури в жадних випадках! — виплюнула з рота пісок, вийняла з кишені наполовину наповнену піском хустку, обтрусила її й перед люстерком почала стирати пісок із свого навазеліненого обличчя.

Ми почали приводити до свідомости нашого хворого. Шофер вивів авто на ближчий горбок, зупинив машину, виліз з неї і тихо полежав на землі з півгодини. Потім, плюючися піском, він запалив цигарку й заявив, що далі ні за що не ручиться, коли ми не змінимо курс з півдня на схід, де є надія, за його обрахунками, відшукати Барабо — там здати нашого хворого до станку, а потім проробити дальший і найважчий етап нашої подорожі.

Я обміркував його проєкт. Справді, становище нашого начальника було дуже погане. Після бурану воно ще погіршало: він почав марити і це деморалізувало нас усіх. Тоді я наказав рушити на схід і справді, кілометрів за вісімдесят, ми надібали на перший верблюжий кістяк. Це був перший привіт і вказівка нам, що потрапили до цієї пустелі смерті.

Ще за сотню кілометрів ми знайшли Барабо. Завтра ми вирушаємо до Шанхай-Улли, що за відомостями господаря станку має бути десь у 400—500 км. на західній південь звідси, поблизу хінського кордону. Оце й усі наші пригоди досі, шановний товаришу К. Між іншим, і Замбо, і господар станку жажнулися, коли дізналися про наш курс. Вони кажуть, що тут є чимало хунгузів і вовків — крім того, вони не знають, щоб хтось з європейців потрапляв до Шанхай-Улли. Труднощі дальшого шляху примушують їх всіляко одмовляти нас від нашого наміру. Але ми, звичайно, ідемо“.

Три листи, датовані квітнем 1930 року, були приставлені до Улан-Батору наприкінці травня, а лист Е.С.Р. потрапив до Вінниці наприкінці червня.

8. ХІНСЬКА ПРИКОРДОННА ВАРТА В ДИНАМІЦІ

а) Рапорт начальника 18. посту прикордонного загону Алашаню до капітана Хао-Шіна.

„Цим маю за честь докласти, що... березня ц. р. наш вартовий пост спостеріг на обрії навантажений доверху легковий автомобіль, де було кілька чоловіка. Негайно назустріч відрядили шість салдатів-мегаристів¹, які обстріляли автомобіль, що хутко звернув і зник на обрії в напрямку до монгольського кордону. Посилена варта стерегла автомобіль два дні, але без наслідків. Прошу вашого дозволу преміювати бравих мегаристів у розмірі десять

¹ Кавалерія пустелі — салдати на кавалерійських верблюдах — мегарі.

даянів кожного — 60 даянів. Вважаю, що цього разу я відбив наступ диверсійної банди.

Начальник загону 18. посту, поручик Іванов“.

б) Рапорт капітана Хао-Шіна полковникові Чу-Чженові, начальникові прикордонної контррозвідки Алашаню.

„Повідомляю вашу вельможність, що... березня ц. р. бравий і самовідданий загін 18. посту під керівництвом руського поручика Іванова, що є на нашій службі, відбив наскок банди диверсіоністів, що були на броньованому авті. Забитих не було, з нашого боку поранено шість кавалеристів. Диверсіоністів не пощастило затримати. Прошу Вашого вельможного розпорядження — виплатити пораненим по 100 даянів $\times 6 = 600$ даянів з фонду преміювання, що є в моєму розпорядженні.

Вашої вельможности слуга Хао-Шін-Чжен (маленький)“.

в) Рапорт полковника Чу-Чжена генералові Хао, дудзюневі (губернаторові) Алашаню.

„Повідомляю ясновельможного дудзюня, що під час атаки диверсійної банди на броньованих автах забито шістдесят кавалеристів 18. посту. На забезпечення родин забитих я списав 6 000 даянів з фонду преміювання.

Вашої ясновельможности чжен (маленький) Сюй-Чжен-Чжен (двічі маленький)“.

— Якщо після цього харбінські газети не надрукують жирним шрифтом телеграм про „червоний імперіялізм“, то це пояснюється лише відсутністю телеграфу в Алашані.

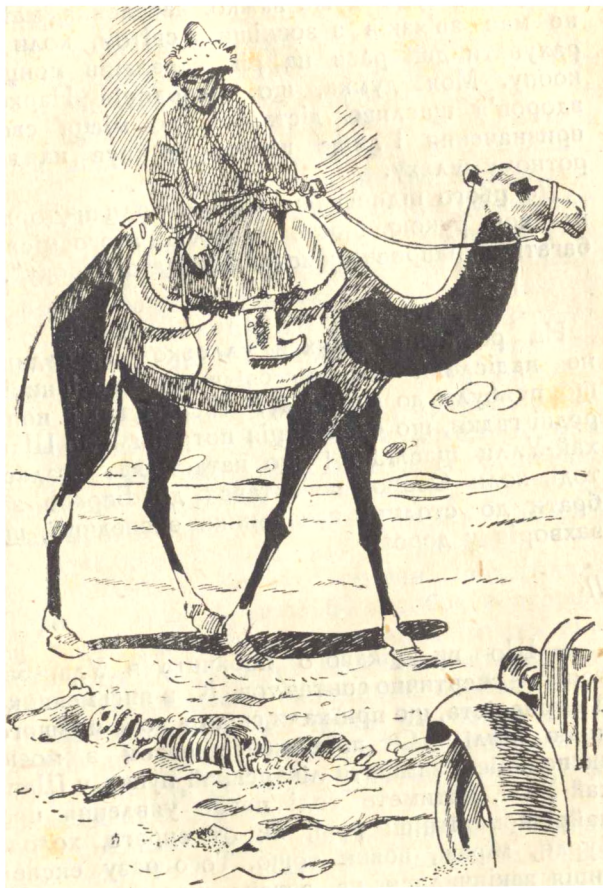
*9. ПРОТОКОЛ ДОПИТУ КОЧІВНИКА СУРУНА,
ВІДВЕЗЕНИЙ НАЧАЛЬНИКОМ 1. ЕКСПЕДИЦІЇ ДО
УЛАН-БАТОРУ.*

До цього додається протокол допиту, зроблений мною, начальником Барабінського відділу Держвнутрішньої охорони МНР Джамчи.

„Мене звуть Сурун Балцан-Доржи, 46 років, кочівник з Хан-Богдоульського аймаку, член МНРП.

Маю повідомити таке: місяць тому, їдучи з доручення аймачного комітету партії з Саїр-Усу до низки кочів'їв, приблизно в сотні кілометрів від Барабо я надібав на розбитий автомобіль і поблизу нього на кістяк людини. Знайдені в автомобілі папери, написані незрозумілою мені мовою¹, передані тов. Джамчи. На повторні запити відповідаю остаточно й з повною відповідальністю, як член партії, за свої слова: так, автомобіль не був навантажений чимбудь, коли не рахувати кількох лантухів, розкиданих у вигляді подертих ганчірок біля авта. Знайдений поблизу кістяк вовка, а так само рушниця з п'ятьма вистреленими гільзами, підтверджує думку, що шофер був загризений вовками, після того, як його машину спіткала катастрофа. Більше додати нічого не можу. На додаткове запитання представника ДВО відповідаю, що мені не доводилося чути від кочівників про роботу лікарської експедиції. Про хошун Шанхай-Уллу мушу сказати, що майже півроку тому бачив остан-

¹ Це було свідоцтво Монголтрансу на авто „Додж“ № 168712 і посвідка Монголтрансу на ім'я шофера Ол. Ів. Озерова.

Я надібав розбитий автомобіль...

Атака на Гобі—?

ніх кочівників з того району. Як відомо, дістатися туди дуже важко, населення майже не має зв'язків з зовнішнім світом, коли не рахувати два рази на рік караванів монценкоопу. Моя думка, що експедиція Наркомздорів'я щасливо дісталася до місця свого призначення і лише шофер загинув на зворотному шляху. †

До цього підписуюсь Сурун Балцан-Доржи, власною рукою, шостого числа п'ятого місяця багатьма запровадженого Двадцятого року“.

На розшуки шанхай-уллської експедиції не надіслали нікого: свідчення кочівників, що прибули до Саїр-Усу, стверджували попередні гадки, що експедиція потрапила до Шанхай-Улли щасливо і що катастрофа сталася тоді, коли Озеров повертався до Барабо забрати до столиці начальника експедиції, що захворів у дорозі.

II

— Що ви цікавого побачите в Улан-Баторі? — скептично спитав тов. К. в письменника й журналіста, що приїхали сюди з зовсім іншого краю землі. — От поїжджайте разом з моєю експедицією замінити лікарський пункт у Шанхай-Уллі, матимете тоді повне уявлення про найрізноманітніші речі, як от спрага, холод, буран, міраж, вовки тощо. Того разу експедиція закінчилася не зовсім щасливо, тепер ми вже маємо досвід і я можу майже гарантувати вам, що все обійдеться досить щасливо,

На таку перспективу очі обом загорілися, як пишуть у романах, хоча ніхто з часів автода-фе не бачив, щоб очі вміли горіти.

— На подорож доведеться рахувати десять днів в обидва кінці, — провадив далі тов. К. — До цього слід додати дванадцять днів на відшукання шляху й днів три на можливі поламаки машини, коли доведеться в дорозі її ремонтувати. Отже двадцять п'ять днів — це той максимум, що може бути потрібний на мандри. Але можливо, що Гата — це наш найдосвідченіший шофер-гобієць — спроможеться обернутися й за ті десять днів, що ми беремо як найкоротший термін. Тоді ви встигнете ще до початку зими повернутися на Україну, як ви передбачали. Коли ви вирішаєте їхати, то треба взяти в повпреда на це дозвіл, а також купити цигарок, консервів, хліба, шоколяду, орієнтовно на місяць подорожі. Передсмертні листи до родичів, я вважаю, можна не писати, повернетесь щасливо. Виїжджаємо за три дні.

Офіційну сторону справи полагодили в три хвилини. Купили 60 коробок консервів, дві тисячі цигарок, кілька хлібів і п'ять кіло шоколяду. Наступні дні кореспонденти вчащають до приміщення експедиції, знайомлячися з тими лікарями, що їдуть на нових шість місяців до пустелі, на місця тих, про кого відомо лише те, що вони щасливо прибули до призначеного пункту.

До Шанхай-Улли цього року їхало лише двоє службовців: лікар і фельдшерка. Перекладач підписав угоду на цілий рік — той самий Костя, що мав на меті придбати собі в Гобі гарного степового коня. Фельдшерка нале-

жала до того ж розряду тубільних європейців, як і Костя: вона жила все життя в Монголії, монгольську мову знала краще від руської, ніколи не була в межах СРСР далі Троїцько-савська, не бачила пароплава, паротяга, медичні знання набула тут таки в Улан-Баторі на прискорених курсах середнього медперсоналу, перекваліфікувавшись з офіціантки монценкоопівського ресторану. Перспектива жити в оточенні лише двох європейців — її зовсім не лякала, вона була член монгольського ревсомолу й зарані плянувала провадити в Шанхай-Уллі вже розпочату першою експедицією виховну роботу.

Лікар, що їхав на зміну, перебував у Монголії перший місяць, приїхавши сюди безпосередньо з Берліну, де впродовж двох років учився в клініці якогось знаменитого німецького венеролога. Ідучи битою землею монгольських вулиць, він шукав очима поліція, що гумовою паличкою дозволить йому перейти на той бік вулиці, і жахався вуличної порожнечі більше, ніж коли б на нього наскочив двоповерховий берлінський автобус. Цілі дні він сидів у приміщенні експедиції й друкував на дорожньому „Ремінгтоні“ списки медикаментів і встаткування, що дссилалося до Шанхай-Уллі: там бо було вирішено за всяку ціну закріпитися далі нашої санітарній експедиції.

Шофера Гату журналістам показали того ж дня в ресторані монценкоопу, де він, укупі з двома товаришами, презирливо й мовчки пив пиво.

Відвідувачі ресторану, особливо ті, що сиділи поблизу Гати, говорили неприродними голосами

і боялися на Гату подивитися. Приблизно так трималися б учні трудшколи, коли б до їх кляси завітав Тарас Григорович Шевченко.

Гата пив пиво, презирливо й граційно відвівши від склянки четвертий і п'ятий палець. Коли він встав і вийшов — у ресторані атмосфера одразу розрядилася й стало нудно. Більшість відвідувачів кинула приміщення й пішла додому. Не допоміг патефон, що заграв якогось джаза. Навіть журналісти були приголомшені славою цього чемпіона шоферів-гобійців, що знав ледве не кожен квадратний кілометр пустелі й завжди щасливо повертався з найскладніших подорожів.

У Монголії Гата користується величезною популярністю, як у нас Чухновський, ак. Павлов і Дуглас Фербенкс. Його біографія складна й дотепна — біографія людини, що лише випадково не використана досі жадним романістом.

Татарин національністю, вісімнадцяти років він потрапляє до Червоної армії й бере участь у наступі на Колчака, з тим, щоб потім впродовж двох років бути в червоних партизанах у Забайкаллі. Він досконало вивчає побут бурято-монголів, монгольську мову, перекидається до повстанського загону Сухе-Бутора й бере участь у ліквідації барона Унгерна. За цей час йому доводилося мандрувати пустелею, разом з монгольськими повстанцями він проробляє кілька неймовірно важких переходів Західньою Гобі, живлячися м'ясом і кров'ю ховрахів, що їх іноді щастить застрелити.

З ліквідацією Унгерна, Гата повертається до СРСР, тут поступає на автомобільні курси, закінчує їх і залишається на курсах як аси-

стент. Це триває рік. Гата за цей час устигає забути про свої колишні пригоди, але незабаром його запрошують на роботу до нашого консульства в Харбіні, як шофера. Гата погоджується, але йому незабаром набридає робота в місті. Він переходить на роботу фельд'єгера й кіньми проробляє рейси Хайлар — Цецен-Хан-Куре — Улан-Батор, маршрут завдовжки в 1000 кілометрів пересічно за 10 днів, міняючи на протязі цього маршруту десять разів коні на уртонах (станках) і майже не зупиняючися, бо їде з ковертом, що на ньому намальована стріла — ознака великої шпінності листа.

— Під'їжджаючи півверстви до уртону, я вже кричу: — Гей, давайте коня! Дістаю, на ходу пересаджуюсь — і посуваюся далі, вночі впаду з коня, відпочину дві-три години й далі, — так розповідав Гата про свою роботу.

Проїхавши кілька разів цим маршрутом, він висуває проект: використати для подорожів пустелею автомобілі „Додж“, не чекаючи на спеціальні піскові шестиколесні „Рено-Сагара“. Йому не дозволяють спочатку цього, доводять абсурдність такого проекту: автомобілям ніде буде поповнювати запаси бензини, коли влаштувати проміжні станції — це коштуватиме задорого. Коли навантажувати на автомобіль, крім усього потрібного, ще десятиденний запас бензини — машина не поїде. Тоді Гата звертається до Монголтрансу з одчайдушним проектом: замість верблюжого транспорту запровадити в Гобі, Шабартай-Гобі, Янси, Монгольському Алтаї автомобільний, уп'ятеро швидший транспорт. Доджі витримують потрібне навантаження поверх норми — доводить він. Більша частина

пустель — кам'яниста, позбавлена піску, машина почуватиме себе там, як на гудронованому треку.

З нього спочатку глузують. Тоді він ставить питання інакше: посилаючись на свої заслуги в галузі монгольської революції — він вимагає, щоб йому подарували „Доджа“ на експерименти. Зворушені монголи, колишні салдати з одного з ним загону, тепер керівники республіки, — здобувають йому авто, дають якісь сміхотворні доручення — з тим розрахунком, щоб вони не правили йому за доконечну вимогу дістатися того чи того небезпечного пункту. І ата вирушає в подорож на південь — і повертається щось на дванадцятий день, не лише виконавши всі доручення, але й привізши з далеких золотих розробок листування й запльомбовані шкіряні лантушки з золотом, які прибували до столиці здебільшого на кінці другого місяця після їх відправлення з району розробок.

Його тріумфальний поворот нагадував в'їзд переможця на білому коні в завойовану столицю. Найкращі дівчата сами кидалися йому на шию, і в моменти душевного зворушення Гата любив говорити: „Ця слава мені докучає, о, заберіть її від мене!“

З часу, як він любив висловлюватись, „мого нашествія на Монголію“, Гата став рідначальником усіх шоферів-гобійців, що один по одному склали на тепер цілий кадр. Той „Додж“, що на ньому Гата зробив свій перший знаменитий рейс, — до сьогодні працює для експедицій по пустелях. Гата остаточно зазнався і виїжджає тепер лише в далекі й небезпечні рейси, решту вільного часу використовуючи для гаражних пліток, пиття пива в монценко-

опівському ресторані й на нудьгу. Він почуває себе занадто знаменитим, щоб знизитися до буденних людей, що з таким респектом супроводять його поглядами, коли він іде вулицею в панамі з рижової соломи, вінігретних кольорів коверкотовому костюмі, в засмальцьованих мазутом штанях, на ознаку чисто запорізького, коли згадати „Тараса Бульбу“, презирства до всяких дрібнот життя.

Коли постало питання про зміну шанхай-улльської експедиції, Гата прийшов до мінздор'я на нараду без запрошення й одразу поставив справу так, що всі зрозуміли — лише він вправі бути шофером у цій експедиції. Ні — не шофером: сухопутним адміралом.

Копія списку речей, забраних
в експедицію.

Три мисливські рушниці.

Три військові рушниці.

Майхан (намет).

Десять пудів бензини.

Борошно на 3 чоловіка × 200 днів.

Десять тисяч цигарок.

Шоколяд, консерви в тій же пропорції.

Шість хутряних лантухів для спання.

Зимовий і літній скарб двох членів шанхай-улльської експедиції.

Повний комплект матеріалів і інструментарію, потрібний для пересічного ремонту автомобіля.

Чотири запасні колеса, двадцять камер, шість покришок.

Бібліотека.

Запас ліків для роботи невеличкої амбулаторії протягом 6 місяців.

Баки на воду.

То що, то що, зокрема — фотолабораторія.

Усе це плюс шість пасажирів (шофер, лікар, фельдшерка, начекспедиції, письменник і журналіст) — вміщалося на одному чотиримісцевому Доджі. Зробили це так: усі речі склали на дно машини, звільнене від сидінь. Машину заповнили до бортів. На підніжках мотуззям поприв'язували баки з водою, бензиною, ящики з їжею, потрібною на харчування впродовж експедиції. Поруч із шофером сів нач. експедиції тов. К., що вважав за свій обов'язок, після нещастя з Озеровим, поїхати персонально в цю важку подорож.

Чотири останні учасники подорожі розляглися, притиснувшись один до одного, на речах і тримаючися за вузли. В такому вигляді Додж Гати вирушив з двору експедиції в напрямі на південь.

Чиркаючи боками автомобіля в протилежні паркани вулички монгольського кварталу, авто наближалося до базару, бо треба було купити консервні скуляри, вазелін і дерев'яні хінські тарілочки на користання під час подорожі.

Райдужно настроений, тов. К. пояснював журналістам:

— У Шанхай-Уллі європейці були всього один раз, здається. Це якраз та група медробітників, що ми їх оце забираємо. Отже ви побачите такі речі, яких ніхто не бачив після Марка Поло. А що ми їдемо виключно за керунком компаса й сонця, та ще Гатиної інтуїції, — то по дорозі безперечно поблукаємо. Я так розумію: для вас ще цікавіше потрапити до зовсім невивчених місцевостей.

Гата сидів за кермом: мовчазний, присадкуватий і виснажений хлопець, що в ньому було дуже мало від татарина і дуже багато від шофера. Зіниці його втратили будь-який колір — він давно прогледів їх, вишукуючи шлях, шкіра на обличчі була темна на щоках і світла біля очей: тут її захищали автомобільні окуляри. Він ще не знав, що то за наряд везе з собою і через це на всякий випадок прибрав вигляду людини, що примушена розмінюватися на дрібниці.

Коли експедиція купувала на базарі потрібні речі, Гата покрутив у руках клаптик паперу з накиданим на ньому орієнтовним пляном подорожі. Цей плян був складений на підставі свідчень лам, що були в тій частині пустелі, хунгузів, що грабували лам, і цириків (салдатів), що полювали на хунгузів.

Гата покрутив у руках плян, потім зробив з папірця стрілку й пустив її на землю.

— Ідіотський плян, — сказав він. — Хай сам учений монгол їде за таким пляном, як оцей, що він його склав. Я краще буду розпитувати в моїх друзів-кочівників, ніж за цим пляном їхати.

Авто наблизилося до річки Коли, тут набрали води до баків і вирушили до першого гірського ланцюга — шукати перевалу. До перевалу було 120 кілометрів і авто витратило на цей шлях цілих вісім годин — і це був рекорд, поставлений шофером-чемпіоном на найкращій машині. Коли б не Гата за кермом, можливо цей шлях відібрав би два дні.

Авто вирушило до першого гірського перевалу. Тут блукало досить довго авто першої експедиції. Блукало тому, що їхало дорогою.

Коли б її не було — можливо, авто швидше дісталось б потрібного пункту.

Коли позирнути на мапу Монголії, поставити циркуль на Улан-Батор і накреслити на південь півколо з радіусом на 600 км, то в межах цього півкола буде лише два містечка — Саїр-Усу на півдні і Саїн-Ноїн на заході. На периферії півкола далі на схід буде містечко Уде. Це й усе, коли не рахувати кількох станків з 1-2 будинків на лінії Улан-Батор—Пекін і нечисленних кочівників у межах усього півкола, що їх припадає пересічно 10-15 чоловіка на 100 квадратних кілометрів, а в пустелі це число знижується до 5-7 чоловіка.

Отож не доводиться шукати тут якихось шляхів. Коли вони ще намічаються поблизу Улан-Батору, то це пояснюється тим, що тут усе ж таки більш-менш посилений рух на Схід, Південь і Захід (Хайлар, Пекін, Кобдо).

Авто простувало тепер таким шляхом, вибитим верблюдами караванами. Близькість пустелі почувалася вже тут, у сотні кілометрів від її початку. Єдина рослинність, куди не глянути, була жорстка трава, напівз'їдена кониками. Пилюки не було: земля занадто міцно втрамбована тут. Зате на обидва боки від коліс машини двома хвилями розліталися коники — справлялося таке вражіння, ніби автомобіль розбризкує колесами жорсткі, зеленуваті краплини.

Сонце випалило майже всю траву, скупі паростки вже не прикривали всієї землі і в окремих місцях зсохла земля тріскалася, як шкіра обпеченої людини. Тут, на височині 2 000 метрів над рівнем моря, земля підставила під соняшне

проміння беззахисне гірське плято розміром у цілу Західню Європу.

В пастку пустелі вела довга жовта смуга — те, що в Монголії вважається за дорогу. Цю смугу вибили в землі верблюди і лише для них, можливо, ця дорога й була пристосована. Авто з великим зусиллям проторював тут собі шлях. Він часто потрапляв у вибої, коли проїздив узбіччям — нахилився так, що пасажирам доводилося перехилитися на вищий бік, щоб утримати авто в рівновазі. Коли дорога переривалася паростками степової трави, що росте купками, короб авта вигинався на всі боки і в такі моменти Гата обертався назад і починав посміхатися, бачачи, як розгойдуються пасажири.

Авто під'їхало до урвища. Гата застопорив машину й наказав пасажирам міцно триматися за мотуззя, позабирати ноги з бортів. Авто пірнуло в гори. Тут шляху не було. Не було й рівного місця, з котрого можна було б скотитися вниз прожогом. На долину вела вузька канавка, промита водою, вона звужувалася на кінці. Коли подивитися вниз — не можна собі уявити, щоб авто могло тут спуститися.

Коли машина все ж таки спустилася, журналіст записав у своєму бльокноті:

„Ми з'їхали там, де я боявся б спуститися пішки. Перше, що з нами трапилося, ми розбили фару, зачепившись нею за бік рощелини. Авто викилялося на всі боки настільки, що прив'язані на бортах речі черкалися об землю. Тепер є змога записати, бо автомобіль зачепився двома бортами за боки рощелини і від нього відв'язують прикріплені до бортів ящики,

щоб зменшити габарит. Щастя, що не розбили баків — було б багато мороки їх залютовувати. Зараз наш шлях лежить долиною. Здаля видно обриси першого гірського ланцюга, що до нього однак ще верстов вісімдесят“.

Коли автомобіль виїхав на рівнину, — почали з'являтися зустрічні мандрівники..

Перша зустріч відбулася з кур'ером, що наближався до столиці уртонними кіньми. Кур'ер лежав на гарбі, прикріпленій між двох коней, на передньому коні сидів вершник, прискорюючи ногами його біг. Кур'ер встиг лише піднести руку у відповідь на привітальні крики мандрівників — він занадто поспішав для того, щоб зупинитися й поговорити з автомобілістами.

Зате наступних вершників пощастило зупинити й розпитати в них шлях. Вони показали, якого напрямку треба триматися, потім спитали, куди їде експедиція. Коли дізналися, що до Шанхай-Улли, і має намір днів за десять повернутися, — вони почали сміятися, ці два вершники, бо вони твердо знали: до Шанхай-Улли треба їхати місяць. Коли ж авто загуло й хутко зникло за обрієм — вони, певно, завагалися в своєму переконанні — склавши його виключно з свого досвіду — верхівців і погоничів верблюдів.

Це були майже й усі зустрічні в перший день мандрівки. Лише два рази, здаля обминаючи ніколи небачений автомобіль, повз проїздили табунники, ведучи за собою десять чи двадцять зв'язаних коней на ярмарок. Коли обережний Гата кликав їх до себе, перевіряючи, чи вірний він узяв напрямок — вони зупинялися здаля, злазили з коня й несміливо під-

ходили до авта, всміхаючися, бо вперше бачили автомобіль.

— Дабан (перевал)? Певно отам, два уртони (70 клм) на схід. За цигарку дякую. — Уй, білий товаришу, дозволь мені вчепитися за борт твоєї гарби, провези мене кілька кроків, щоб я знав, що це за річ, оця гарба.

Вони трималися міцно за борти й хутко плигали на землю, покуштувавши нового способу пересуватися, ці кочівні вершники, що напрочуд швидко перекваліфікуються на шоферів, потрапляючи десь у місті на автомобільні курси.

Авто виїхало на горбок. Ґата зупинив машину й показав пасажирам униз: рівнина в два-три квадратні кілометри майже цілком була вкрита коврою з овечої вовни. Овець було тут стільки, скільки піщинок у повній жмені. Бородаті цапи з довжелезними рогами, відзнаками влади, — бігали навколо стада з виглядом заклопотаних адміністраторів.

— Отара раніше належала Заїн-Шабінському монастиреві, — пояснив Ґата. — Тепер це держгосп Монголії. Напевне не скажу, скільки тут худоби, коли не шкода часу, можете перерахувати, — задоволений з власного жарту, він повільно й ретельно зареготався, симетрично розкладаючи до повітряних шухлядок тенорові й басові ноти свого голосу.

Зачувши його сміх і рев гудка — отара стрижижилася. Вівці бігли до центру отари — згори це нагадувало десятки тисяч пальців, що їх стискають у жменю. Вівці стали нерухожим масивом, безсилою громадою, здатною лише підставити спини небезпеці й померти.

Авто презирливо чмихнуло бензиною й простувало далі. Сонце стояло просто над автом. Скільки те не поривалося вперед— воно не могло втекти від цього мовчазного й сакраментального супутника. З кожним десятком кілометрів на південь і з кожною сотнею метрів над рівень моря— ставало все жахливіше їхати. Гата зупинив машину й наказав усім вимастити обличчя вазеліном і підняти ковніри в пальтах.

— Одягніть консервні окуляри, — розпорядився він. — Інакше за два дні ви всі станете сліпими курчатами.

Шкіра на обличчі сприймала вазелін, як висушена земля сприймає воду. Тепер усе тіло було захищене оболонкою від повітря й від сонця. Окуляри дозволяли широко розкривати очі, спостерігати навколишні краєвиди.

Сонце випало всю рослинність тут. Закруглі лінії гір, рівнини були зовсім вільні від дерев, від усього, що могло б ускладнити їх обриси. Суцільна геологія відкривалася з обох боків авта. Великий нівеліратор, — як кажуть геологи, — вода й вітер — старанно шліхували земну поверхню. Великий дезорганізатор — тектонічні підземні сили з глибини земної піднімали в пустелі чотири гірських ланцюги граніту. Під їхавши до першого з них, авто зупинилося, і великий комбінатор, шофер Гата, почав обмірковувати — в якому ж напрямі йому шукати перевалу. Тим часом журналіст записав до свого блокноту:

„Мені ввижається зараз історія гобійського плято, прискорена в сотні мільйонів разів: випхнуті на земну поверхню гірські зморшки

руйнуються водою й вітром. Вітри й дощі розкидають на пустелі гранітні уламки, гори розповзаються, лускають на шматки, і сповзають униз у долину, камінний настіл дрібнішає, випікається сонцем, нівелюється — з тим, щоб знову постати горою під впливом нових підземних катастроф. На тлі цих катастроф — що означає екскурсія отієї дрібнички нашої експедиції? Гастролю нахабної молекулі?*

Потому в бльокноті намальовано кілька бісиків і вусатих пик, що, певно, були зафіксовані в хвилини розмірковування. Після цього йде такий запис:

„Дуже багато означає. Тектоніка азійського суспільства випхнула на земну поверхню різні народи, що почали руйнуватися водою виродження. Вітер визвольної революції зруйнував хінські стіни азійського життєвого укладу. Гори азійчини лускають на шматки, сповзають униз — по них їде вперед наше авто — на зміну першій експедиції, що донесла таки до Шанхай-Улли братерськи розпростерті обійми радянського пролетаріату. Ми робимо швидше наші революційні кроки, ніж природа, що про її дурнуватість знали ще в старій Греччині. Треба бути шпенґлеріянцем, а не марксистом, щоб думати, що тектонічним темним силам зруйнувати ті нові процеси, що їх у пустелі певно розпочали три чоловіка радянського медичного персоналу“.

Написавши це, журналіст скочив на ноги і втрутився до загальної спірки про дальший маршрут.

Навколо автомобіля відбувалася ціла дискусія. Всі пасажери, крім шофера, запевняли, що

слід їхати на захід, туди, куди веде дорога. Проїхавши верст із сотню перед горами, там певно можна буде відшукати перевал і перескочити по той бік ланцюга. На сході, були переконані пасажирів, нічого нема, адже видно, що на сході найвищі гори.

Гата слухав пасажирів мовчки, запропонував сідати і поїхав на схід. Начальник експедиції обернувся до решти подорожан і пояснив:

— Гаті здається, що перевал мусить бути на сході. Послухаємось його інтуїції. Можливо, ми навіть сьогодні знайдемо перевал і таким чином зекономимо днів два подорожі.

Авто від'їхало трохи від гір і посунуло рівнобіжно гірському ланцюгові. Нараз Гата зупинив машину й обернувся, задоволено всміхаючись, хоч мандрівники не бачили біля гір нічого надзвичайного.

— Дивіться, як нерівно лягає туман на цих горах, — пояснив Гата. — Він лежить ніби окремими шматками. Факт — там перевал. А крім того — а!

Гата вказав на табун верблюдів, що в цей момент з'явився на скелі. В табуні було голів тридцять, вони йшли один за одним величною ходою старих аристократів у тісних черевиках. З ними не було жадного провідника.

— Це не караванні верблюди! — радісно заговорив Гата. — Це табун. Тут певно є колгосп, бо верблюдів багато. Колгосп користується їхнім молоком, м'ясом і вовною. Раз тут розташувався колгосп, значить поблизу є перевал, інакше чого б вони тулилися до гори? Ідьмо, ще сьогодні, можливо, ми переїдемо на той бік.

Але переїхати не пощастило. Авто вирушило просто на верблюдів, ті поволі розступилися на дві групи, вступаючи шлях автомобілеві, скептично, через неіснуючий льорнет, поглядаючи на мандрівників, відкопиливши наперед довгу нижню губу.

„Верблюди непоправні скептики, — записував журналіст до свого бльока. — Зобачивши авто, вони так і відійдуть від нього з закинутою догори головою, з скептично відкопиленою нижньою губою, з кроком таким величним, немов у них на голові брилянтава корона або склянка з водою. Вони перепускають нас повз себе мовчки, але з таким виглядом, немов їхня достойність забороняє їм вигнати нас геть з власного царства. Коні — ті зовсім інакше реагують на наше з'явлення: вони розбігаються панічно й лише біжать за автомобілем, прагнучи без наслідків його перегнати. З цього, звичайно, нічого не виходить, але картина до смішного символічна і монгольські поети принагідно мусили б не оминати згадкою Єсенінського „Жеребенка“. На цьому запис припинився, бо автомобіль забуксував і зупинився. Гата зіскочив на землю й закричав:

— Швидше вилазьте! Загрузли! Треба рятувати авто!

Гірські дощі патьоками зливалися з гори до її підосви. Вони просочилися в підґрунтя. Сонце зверху підсушило розм'яклу землю і не можна було розібрати, що під зрадливою вишненою оболонкою є м'яке болото.

Авто вгрузло трьома колесами в нього, коли Гата пускав мотор — з-під них виривалися лише каскади грязюки.

Авте вгрузло трьома колесами...

Треба було діяти негайно, інакше тут без допомоги верблюдів нічого не можна було б зробити, а демонструвати кочівникам поразку автомобіля Гата ні за що б не згодився.

Він хутко дістав з авта п'ять полін, поклав їх біля переднього колеса, потім біля заднього. Домкратом він піднімав по черзі кожне колесо й підкладав під нього поліно. Через годину авто стояло на чотирьох полінах. Тоді між цими полінами він прослав брезент, сів на машині й виїхав назад по брезенту як по сухому.

— Шоферські штучки! — засміявся журналіст.

Щасливо обминувши болото, експедиція під'їхала ближче до гори й зупинилася біля двох склепів, що були розташовані поблизу під захистом гранітної скелі.

Лунний пейзаж відкрився їх очам. Гора, за якою певно був перевал, масив граніту — розкладалася, гора нагадувала жменю піску, де кожна окрема піщинка була розміром з трамвайний вагон. Окремі скелі тріснули, розщепилися на пласти, лежали, мов гранітні цеглини приготовані невідомо для якої будівлі. Природа вирувала в цьому безладному нагромадженні граніту. Природа розкидала на боки оцю купу стотонних піщинок. Здається, досить упасти одній такій піщинці — вона роздавить геть усі будівлі монгольського колгоспу.

Назустріч авту з дверей склепів вискочило кілька собак, скавучачи й прагнучи зжерти кожного, хто насмілиться вискочити з авта. Коли ж мандрівники насмілилися — собаки боязко повтікали під стріхи — одвічна собача манера.

Наступного дня журналіст записав у своєму бльокноті:

„Біля цього скупчення гранітних уламків — два склепи й юрта, що з неї йшов дим. Ми підійшли з Гатою до юрти і той закричав по-монгольському:

— Гей, чи є тут хто?

— Ввійдіть сюди, нахорте! — почувся голос із юрти. — Ми з дружиною занадто слабі, щоб багато рухатися!

Гата здійняв повсть, що закривала прохід до юрти, і ми ввійшли всередину.

Темрява й дим ударили нам в очі. Посеред юрти було розташоване вогнище, що на ньому розігрівався чай — звичайний кок-чай монголів: солоний, з верблюжачим молоком. Дим піднімався клубами вгору й виходив крізь одкинуту кошму. З другого боку, проти входу, два старі монголи: дід і баба сиділи на карачках, заставляючи своїми спинами куток з бурханчиками й буддами. Портрет Сухе-Батора, славетного революціонера, задимлений і пожовклий, проте був і в цій юрті, прикріплений понад бурханами.

— Сайно! — сказав Гата, вхилиючись монголам. — Як мають себе наші люб'язні господарі? Я оце з товаришем ласкаво дозволив собі потурбувати ваш спокій!

— Сан-байно! — відповіла господиня. — Хвороби й старість дошкуляють нам. Ми вже не здатні, як було раніше, пасти худобу на рівнині. Щастя, що колгосп узяв нас стерегти своє майно, коли б не колгосп, нас віддали б уже з'їсти собакам.

З цими словами вона дістала з ящика миску, обтерла її подолом спідниці й простягла нам. За приписами східної ввічливості, ми повинні

були напитися чаю з цього сховища бактерій і бруду. Але Гата не дав мені часу злякатися, вийняв з кишені складну алюмінієву коновку, почерпнув нею чай, і пояснив:

— Дякую за гостинність. Ми з товаришем зобов'язалися пити лише з цієї кінви — один лама говорив, що саме нам пиття з нього надасть міці й любови до життя.

Це заспокоїло господиню і миску вона поклала назад на долівку.

Свідомий кочівницького етикету, Гата слухав стару, ніби забувши, що надворі на нас чекає авто.

— Ми з чоловіком стережемо тут майно колгоспу. Наші всі помандрували з худобою на нові пасовиська, нас залишили тут. Чи багато в колгоспі худоби? Так, кілька тисяч овець, нам передали отари Шабінського монастиря. Ото добре — раніше арати-кочівники теж пасли цих овець, тільки вівці були князівські й ламські. Лама говорив: мені життя байдуже — а вівці йому не були байдужі — як же це так? Хо, арати нарешті зрозуміли: чому ми повинні пасти чужу худобу? — хай це буде наша худоба! Тепер добре, тепер усьому колгоспові є що їсти, князі джахім-джахім зангулі (мало-мало знищені), оце й нам тепер добре жити — і старі здатні стерегти колгоспне майно — коли б раніше, нас, таких старих, давно позносили б на Долину смерти помирати. Тепер добре. Попас худобу, зняв вовну — Монценкооп купить, дасть гроші — купи у нього чай, купи гутули, купи рушниці, купи сіль і халати! А раніше — купували все в хінців у борг, а ті надсилали прикажчиків, уй, многа, чоловіка шість. І живуть у тебе, а ти їх го-

З лунких гір злинули два орли...

дуй, аж доки борг не сплатиш! Хо, тепер краще, сахен-байна революціє!

Ми довідалися в них, де перевал, і вийшли до авта. Там уже розпинали намет, готуючись до ночівлі.

Помітивши це, Гата запротестував:

— Тут не можна ставати наметом! У нас же риби консерви. Невже ви хочете посваритися з старими?! Для них же риба — свята. Краще під'їдемо он до тої калюжі поблизу колодязя. Зранку туди прилетить птиця, а може й антилопи з'являться, пополюємо.

Табір перенесли до колодязя. Зібрали паливо для вогнища, — кінський послід, аргал.

Увечері Гата вийшов з майхану „подати голос“ за звичкою мандрівників, тобто постріляти в повітря з рушниці. Коли хтось є поблизу табору — хунгузи, наприклад, — вони повинні знати, що в таборі є збройна сила. Гата стрелив у повітря.

— Не злякати б наших колгоспників, — подумав він. — Хо, і в пустелі колективізація! Добре, біс бери!

Він стрелив ще раз. З лунких гір, освітлених жовтим світлом місяця, знялися два зляканих орли. Здавалося — два птерадоктілі кружляють серед цих сірих гранітних зазубнів.

Гата стрелив ще раз і посміхнувся.

— Тоже мені археологія! Ні, колгосп — это вещь!

УРИВОК ІЗ ЩОДЕННИКА ЖУРНАЛІСТА

„Що таке Гобі? От уже два дні ми їдемо пустелею і потроху я починаю розуміти суть

Гобі. Насамперед, що таке пустеля? Це місце, де пусто, тобто по-нашому порожньо. Ми проїжджаємо стокілометрові відстані і лише антилопи й ховрахи розбігаються від автомобіля на всі боки. Жадної людини, висхлі колодязі, лише зрідка наповнені гнилою водою — це єдине, що свідчить про з'явлення тут людини. Центральна Гобі — це місцевість, зовсім позбавлена рослинності. Ми зустріли лише одне дерево тут — воно було висхле, стирчачи в цьому царстві гальки й спеки. Утрамбований галькою майданчик на зразок автомобільного треку, розміром у чотири України — оце центральна Гобі. Шофер може керувати автом, заплющивши очі, бо ззаду авта залишаються відпрацьовані сотні кілометрів рівного треку. Сліпий може керувати тут машиною — хіба що на десятому десятковій кілометрів вона впхнеться радіатором у якийсь гірський ланцюг або звалиться у випадкове провалля.

Ми їдемо з величезною швидкістю. Двадцятикілометрові влогвини ми проїжджаємо в 15 хвилин. З мотора зняли глушник — треба економити бензину, хоч за ці дні ми не витратили ще й восьмої її частини, проїхавши приблизно третину шляху. Але Гата диявольськи обережний. Він ні за що не хоче оскандалитись, залишитись без бензини на посміховисько кочівникам, і воліє краще привезти до Улан-Батору повну запасну бочку. Своє звання чемпіона пустелі він заробив надто впертою роботою, щоб втратити його через неощадне витрачання бензини.

Звільнений від глушника, мотор реве і в ті моменти, коли ми засинаємо, втомлені по-

дорожжю, коли наші ноги підкидає догори, ми чуємо, як реве мотор, долаючи чергову гору. Автомобіль обернувся на танк, він гойдається на горбках, як моторний човен на хвилях гокчінського озера, де торік я ледве не зробив свого останнього в житті рейсу. Додж бере штурмом ховрашині ями, небезпечні не тільки для коней, що ламають у них собі ноги — часто авто проробляє круті ривки в бік — це означає, що в останню секунду Гата помітив ямку й обминає її, бо від цих ямок ламаються піввісі. Додж штурмує барикади з гальки, випадково не чіпляючись за горбки картером — чи може це Гата навчився перестрибувати через горбки? Бо Додж уміє втримувати рівновагу на двох колесах, уміє перестрибувати через канавки з водою. Гата видресував його не гірше, ніж Дуров свого слона. Мені здається іноді, що це не Гата на Доджі, — це машинізований кентавр на сто мітологічних сил — так машина слухається свого водія.

Коли ми беремо швидкість понад 70 кілометрів на годину, і земля навколо набирає вигляду зрушеного негативу, коли нахилиєш голову вниз, стискуєш губи (рота не можна тримати розтуленим, — інакше губи вкриє лихоманка) і лобом пробиваєш, немов набоем, повітря, тоді я починаю думати над романтикою подорожі“.

Потому йде цитата з Свен Гедіна:

«Ми всі були такі стомлені й виснажені спрагою, що пройшли тільки два з половиною кілометри»...

«Коли ми пройшли 20 кілометрів, Чонг-Кара, великий чорний верблюд, відмовився йти далі»...

«Я йшов цілий день пішки, почасти через те, що жалів свого чудового Богра, почасти й тому, щоб підбадьорити людей»...

І приписка вже від журналіста:

„Бідний Гедіне! Я певен того, що тепер ви сами смієтеся з ваших минулих страждань. Як же ж: тепер замість верблюдів ви їхатимете пустелею на авті «Додж», або «Рено-Сагара», якщо ваш шлях лежатиме крізь піски. Там, де ви бідкалися сорок днів — авто зробить чисто й акуратно свою роботу за тиждень. Ті обрії, що відкривалися перед вами і змінювалися лише на третій день мандрівки, ми долаємо за годину-дві. «Невивчені далі» в нашому розпорядженні, небосхил ми можемо руками помацати“.

На цьому запис уривається, через увесь бльокнот ідуть таких кілька слів:

„Ой, вода витекла! Свене Гедін,— що робити в такому випадку? Невже ми загинули?“

На ранок після першої ночівлі, коли змотувався майхан, до табору підійшла постать збирача аргалу. Кретин з великим волом, типовий, виснажений хворобою, мешканець гірської місцевости мав за спиною сплетений кошик, уже наполовину наповнений кінським сухим гноєм. В руках він тримав тризуба і підбирав ним гній, кидаючи його в кошик. Тим підійшовши до табору, він підхоплював з землі папрати, клав їх собі в рот, жував їх, бо ніколи перед тим не бачив паперу, і випльовував його геть з гримасами, бо смак паперу йому був не до вподоби. Нарешті він попрохав грошей — коли

Йому дали мідяні копійки — мунгу, він відкинув їх геть, бо бачив у своєму житті лише срібні палички-лани, а нова монгольська монета, вже від кількох років запроваджена в країні, досі була йому невідома.

Коли загуркотів автомобіль — він упав на землю й лежав серед розсипаного аргалу нерухомо, підставивши спину вдарам — ця нещасна людина, знівечена голодним існуванням у гірській місцевості.

Шлях до гірського ланцюга, що за ним починалася Гобі — був зроблений швидко, бо експедиції пощастило натрапити на сліди якогось авта, що виднілися відбиті в гальці, — хоч, як сказав Гата, — авто проїжджало тут не пізніше, як два місяці тому. За цей час тут не було дощів і сліди авта збереглися непорушені.

Гірське сідло — що за ним починалася пустеля, було видно здаля. Це був немов хід до Колізею, де тисячі віків підряд змагалися глядіятори буранів, магнетних бур і снігових хуртовин. Авто хутко дісталось середини сідла. Воно зупинилося біля молитовного кургану.

— Ленін! Костин Ленін! — закричав начальник експедиції і зіскочив з авта.

Гіпсовий бюстик проводиря стояв непорушений на верхівці кургану. Свіже каміння, по звичаю накидане монголами, що проїздили повз це місце — офіра пустелі, було обережно накладене збоку, а біля статуетки хтось поклав шматок червоної матерії, притиснутий каменем, щоб вітер не уніс його до влоговини. На ма-

Гіпсовий бюстик Леніна стояв на верхівці кургану...

терії хтось вивів хемічним олівцем монгольські гієрогліфи: Гата, розібравши їх за півгодини, нерішуче сказав:

— Я як слід не розібрав, але зміст приблизно такий: „Хай живе Ленін, володар пустелі“ і є підпис: „Гомбожаб, голова колгоспу, член ревпартії“.

„Інтернаціонал“, що його заспівала експедиція, дивно звучав у цьому царстві тиші й велетенських катастроф. Леніна знали й тут.

Як плавець в океан, кинулося авто в хвилі Гобі. Звідси починалася найстрашніша частина подорожі, бо в разі серйозного пошкодження автомобіля особливих надій якось викрутитися — не залишалось.

Униз з сідловини вела стежка. Власне, це була не стежка, лише коли дивитися вперед, можна було помітити, як на загальному тлі гальки, трохи пророслої жорсткою травою, виділялася довга, трохи темніша смуга. Її проклали тут каравани, що всі користалися з цього сідла, як перевалу. Невдовзі ця смуга губилася, далі їхати можна було лише за компасом. Гори залишилися на обрії. Тепер на всі боки прослалася рівнина, пряма й поземна, як аеродром, лише без аеропланів.

— Кудюю ви прямуєте, Гато? — спитав нач. експедиції.

— А на ту ось біляву купу. — Гата вказав на білу пляму на півкілометра від авта. — Так від трупа до трупа й їхатиму.

Біла пляма — то були кістки людини й коня, що загинув в пустелі невідомо коли. Може їх забили колись хунгузи, за той час, коли тут ще був торговельний рух на Калган — Пекін, а

може знеможений вершник загинув від спраги, не в силах будучи доїхати кільканадцять кілометрів до того боку гірського ланцюга, де його врятували б старезні коменданти монгольського колгоспу...

Авто їхало далі, керуючися лише компасом, кістками верблюдів і купками аргалу, що правили за свого роду сумні верстові стовби в цьому царстві тиші, порожнечі, палючого соняшного проміння. З часу, коли закрито монгольсько-хінський кордон, єдина торговельна лінія через Гобі на Калган закінчила своє існування і тепер майже ніщо не тривожить безглуздо-врочистої тиші Гобійського взгір'я.

Величезні гобійські ховрахи-тарбагани швидко, положливо й незграбно тікали до своїх нір, зобачивши авто. На тарбаганів полюють у Гобі кочівники, очікуючи біля такої нори годинами, поки вилізе ховрах — щоб пустити в нього стрілу або кулю: за хутро, що йде на експорт, Монценкооп платить немалі гроші.

Нараз недалеко авта з'явилася перша отара антилоп-дзеренів — невеличкі з короткими рогами, з білим пузом, єдиним, що відрізняло їх від жовтого тону пустелі, вони застигли на великій відстані від авта.

Їх з'явлення переполошило всю експедицію. Одразу забуто одноманітність подорожі, первісний інстинкт мисливця, посилений трілінійними магазинками, прокинувся в усіх подорожніх.

Забувши про компас, нач. експедиції нервово встромляв обойму в рушницю, наказуючи шоферові тримати курс на антилоп. Але Гата заперечив:

— Нічого подібного. Ви не знаєте дзеренів. Вони обов'язково повинні перебігти шлях автомобілеві. Тоді найкраще вцілити в них, або може ще й тоді, коли вони зупиняться, перебігши шлях.

Він натиснув на гудок і антилопи зірвалися з місця. Вони бігли тепер паралельно з автом, не відстаючи від нього й видираючись наперед, хоч спідометр і показував швидкість 70 км.

— Швидше, швидше! Треба зробити так, щоб вони змогли перебігти шлях лише в найменшій відстані від радіатора! — Три рушниці були наготовлені вистрілити на дзеренів. Ті бігли тепер під кутом до автомобіля, поспішаючи, роблячи надзвичайно еластичні стрибки, приблизно в три чи чотири рази більші за довжину їхнього тіла. Нарешті випередивши авто на кілька десят сажнів, вони стали до нього під простим кутом і, блискавично перебираючи ногами, бігли йому напереріз.

Три постріли пролунали майже разом. Два дзерени пробігло наперед, третій перекинувся кілька разів через голову й, зламавши собі шию, залишився на місці.

Коли його потрошили, Гата дістав з розрізу кулю, подивився на її калібр і, задоволено помимривши, відкинув геть. Це була куля з його вінчестера. Решта дві рушниці пропуделяли.

Дзерени ще не раз з'являлися перед автом, перед кожною влоговиною мандрівники тримали рушниці напоготові, щоб стріляти сполоханих антилоп, що часто в тих улоговинах паслися. Але ні разу більше не пощастило потрапити в цих надзвичайно в'юнких і швидких кіз, що

блискавично пробігали перед автом, старанно працюючи ногами, підкидаючи вгору білий зад і роблячи трисажневі стрибки з легкістю коників.

Авто їхало далі. Уже давно зникли за обрієм гори перевалу, авто залишилося саме, беручи штурмом найрізноманітніші місцевості, горбки, сопки, яри і влоговини, що в сумі складали на перший погляд зовсім рівну поверхню Гобі. Але в порівнянні з її масштабами, то були все мініатюрні нерівності, не більші, ніж зморшки на шкірі цитрини, відчутимі хіба лише коماشинці, якою й було авто проти велетенських просторів Гобі.

На другій сотні кілометрів авто наблизилося до колодязя. В Гобі колодязі заміняють собою місто, базар, газету, оазу й т. д.

Довга череда верблюдів стояла перед колодязем. Стрункості черги позаздрив би всякий цуробкооп з видачею кальош без талонів. Поперше, верблюди не сперечалися з приводу черги. Жаден із них не намагався пролізти першим, посилаючись на вагітність, на те, що вдома чекають діти, або на свою відповідальну посаду. Вони терпляче чекали, поки погоничі наллють води з колодязя в жолоб. Коли авто під'їхало до колодязя, передні верблюди злякано повтікали геть—експедиція в повному складі була зворушена до сліз, бачачи, як вони слухняно стали до задньої лави, не сперечаючися зовсім з приводу втраченого переднього місця біля колодязя.

Колодязі в Гобі — річ відносна. Вони і існують, і не існують. Це залежить від дощів, що інколи таки бувають тут. Коли дощ ішов —

у підґрунті є вода і з колодязя можна дістати кілька відер гіркої, мутної й дуже холодної рідини. Якщо ж дощів немає — то воді з'явись нівідки.

Монголи аж надто бережуть воду. Про миття нею, звичайно, не може бути й мови. Більше того, сами кочовики майже не вживають води для пиття, п'ючи молоко верблюдів і овець, або вбиваючи худобу і п'ючи її кров, коли колодязі висихають і води не можна дістати. Очевидно, Шолом Ашевський Аншель здогадався б налагодити сюди імпорт води, коли б він знав надзвичайно скрутні щодо цього умови монгольського життя.

Кожен колодязь у пустелі має однаковий вигляд: він не глибокий, складений з каміння, з боку стоїть дерев'яний жолоб, воду дістають з колодязя цебром з кінської шкіри, прив'язаним до дрючка. Цебер завжди дірявий, навколо колодязя завжди баюри води, змішаної з верблюжачою сечею, що, до речі, просочується назад до колодязя.

Коли кочівники помітили авто — вони продовжували наливати воду до жолоба, не подаючи жадних ознак здивування: кочівник занадто поважає себе, щоб з чогось бути здивованим. Вони лише відповіли на привітання, коли Гата звернувся до них з звичним: сайно.

Поки до баків набирали свіжої води, поки наповнювали радіатор, — кочівники не втерпіли і оточили автомобіль. Сосиски запасних камер, що були привішені біля захисного скла, — викликали особливу цікавість. Кочівники пробували зубами гуму — матеріал, якого вони ще ніколи не бачили перед тим.

Біля журналіста зупинився цілий натовп. Справа в тім, що він мав 186 см на зріст — приблизно в півтора рази більше за пересічного мешканця пустелі.

— Тимен! — Нарешті здогадався один з монголів порівняти журналіста з верблюдом. Це порівняння викликало безліч реготу не так з боку кочівників, як переважно з боку учасників експедиції, що дуже любили іронізувати один над одним.

Журналіст сполотнів. Він почав добирати всіх способів спелити словом свого розмовника. За ту хвилину, поки обмірковував своє становище, він мобілізував не тільки весь йому знайомий монгольський лексикон, але й усю полемічну виучку, набуту в процесі його літературних боїв.

— Тарбаган! — викрутився він, порівнявши низенького монгола з ховраком — під регіт, особливо решти монголів, що висміювали свого товариша. Повернувся й пішов до колодязя пити воду.

Воду набрано. Пасажири знову одягнули консервні окуляри. Один монгол — наблизившись на верблюді — розкішному казалерійському мегарі, білому як аркуш паперу, — запропонував влаштувати перегони. Це був очевидно якийсь недорозкуркулений князюк — коли судити по його верблюді й шапці з малиновим оксамитовим верхом, отороченій соболиним хутром.

Гата охоче погодився на перегони і верблюд швидко заниряв слідом за автом.

Природою речей мало б бути так, що авто хутко пережене верблюда — уява журналіста вже малювала йому принадливі картини симво-

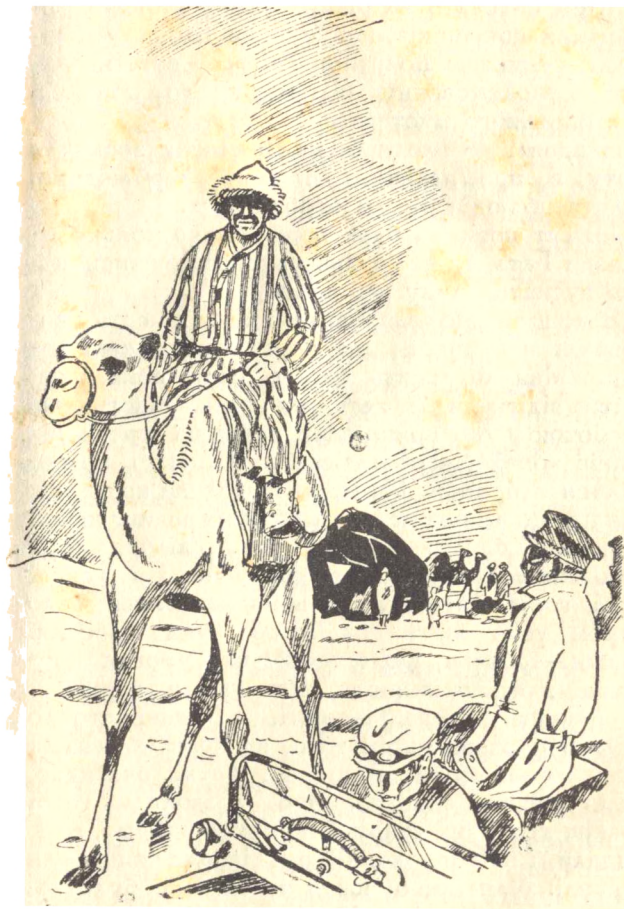
лістичного гатунку — пролетарський автомобіль переганяє князівського експоната з паноптикуму. Але сталося зовсім не так, на першому ж кілометрі в авті пробито камеру. Довелося зупинитись, знімати колесо, похідним вулканізатором вулканізувати камеру.

Князьок сів поблизу авта і — спочатку тихенько, далі голосніш затягнув незрозумілу слухачам пісеньку. Вони бачили лише, що з кожним словом обличчя Гаті все більше червоніє.

Закінчивши ремонт, напумпувавши шину, Гата швидко запросив усіх сідати. Він натиснув на акселератор, дав газ і авто з величезною швидкістю посунулось уперед. Коли князьок залишився десь далеко позаду, Гата зменшив ходу, обернувся і сказав:

— Ви знаєте, що він співав? Він склав пісню про те, що ми всі дурні, і авто наше нікуди не годиться супроти його тимена. Коли б ми оце не перегнали його вдруге, він розніс би свою пісню по всіх усюдах, а я не маю права припустити такої компромітації автотранспорту. На зворотному шляху кочівники почали б її, цієї пісні, співати, ледве зобачивши наше авто. Ви не знаєте, до чого всі новини скоро розходяться по пустелі — адже монголові зовсім не важко проїхати 300 верст до ближчої юрти, щоб розповісти про таку сенсацію як переможні перегони з автомобілем.

Гобійський вітер дзиччав у вухах подорожан, гобійський вітер сердитий і безнастанний, що щодня змітає з рівної поверхні пустелі всю пилуку й пісок, щоб на завтра принести нових піскових хвиль звідкись з піскових нагромаджень західньої Гобі.

Верблюд швидко вапиряв слідом за автом...

Вітер свистить на різні тони — в піснях гобійських кочівників, що їх вони охоче насвистують — можна почути цей вітер — естетизованим і аранжованим відповідно до приписів монгольського мистецтва.

Невдовзі зголоднілі мандрівники зобачили юрту з прив'язаними біля неї верблюдами. Біля верблюдів бігали верблюжата.

— Тут повинно бути верблюжаче молоко, — сказав Гата, і, фігурально висловлюючись, почав пускати слину на підлогу.

З кошми, що закривала вхід до юрти, вискочили насамперед два чорні монгольські собаки. Минуло досить багато часу, поки хазяї юрти відігнали їх геть від авта. Наступною турботою було прикріпити назад до дерев'яних кілків коней і верблюдів, що в паніці позривалися з припон. Минуло з півгодини перш ніж мандрівникам пощастило ввійти всередину юрти.

Досить багато вбрана, вона свідчила про заможність хазяїв. Посередині, як і в усякій юрті, горіло багаття, але воно не заповнювало димом усієї юрти, на землі були прослані дошки — розкіш, що в гобійських умовах придатна для порівняння хіба що з паркетом з червоного дерева. Нарешті, на божниці стояло чимало бурханів, крім того, на кошмах лежала стара хвора баба: господарі юрти, очевидно, були досить заможні, що дозволили собі розкіш годувати стару й немічну бабусю, а не віддали її на жертя собакам. Навряд чи це були куркулі: біля їхньої юрти не помітно було великої отари — цим кочівникам, очевидно, просто поталанило: вони знайшли десь гарне пасовисько і їхня худоба дала гарний приплід.

Слово дістає бльокнот журналіста:

„Ми посідали на кошмах. Нам запропоновано верблюжаче молоко, що ми його на всякий випадок добре прогріли, сир і кислі верблюжачі вершки. Лікар сказав: «Спробуйте, чудова річ, до того ж сифілітичні спірохети, здебільшого, гинуть у кислому середовищі». Ми з'їли й випили нам запропоноване і в кінці відчули потребу розбалакатися з нашими хазяями. Зважаючи на погане знання мови, ми вирішили проспівати їм кілька пісень. Почали з «Інтернаціоналу» і Гата пояснив, що це «урус інтернаснал».

Монголи, прослухавши «Інтернаціонал», заспівали «Монгол інтернаснал» на мотив одмінний від нашого із словами місцевого значення. Я розібрав звідти лише кілька речень, примірно такого змісту: «Ми великий нарід трудящих, ми скинули хінських загарбників, власних князів, наш керівник Сухе-Батор і наші міста Улан-Батор, Цецерлік — це вогнище бідняцької революції». Тоді я зрозумів, що монголів не здивували б і слова нашого „Інтернаціоналу“.

Ще два дні проминуло в мандрівці розпеченою гобійською галькою. Авто тримало курс на південь, усе ближче й ближче до Шанхай-Улли. Гата знав напевно одне: Шанхай-Улла має бути щось у сотні кілометрів від Червоних гір, названих так з причини червоного кольору глини, що лягли цими горами. Він прямував на південь, сподіваючись зрештою відшукати Червоні гори — знайти місто в сотні кілометрів від них — зрештою це не повинно бути так уже тяжко.

З кожним кілометром на південь усе палючішим ставало сонце. Було важко дихати і на зупинках усі кидались на землю, розриваючи її руками і прикладаючи холодний пісок до обпалених скронь. Журналіст переживав усі ті пригоди, що він про них мріяв, читаючи дома книжки Стенлі, Свена Гедіна, Пржевальського. Зрештою все це було дуже цікаво і він компенсував тяжку обстанову свідомістю того, що має нові переживання.

Коли втомлені пасажери засинали на авті, їх нещадно збуджували, попереджаючи, що спати на сонці — смерті подібно.

Нарешті одного дня мандрівники побачили міражі. Велике розчарування чекало на них, підготованих бачити в пустелі великі міста, сади і озера. Слід сводіватись, що вдосконалене телебачення буде функціонувати багато краще, ніж та халтура, що її зуть міражем.

Міраж — це така річ: на трикілометровій відстані від авта з'являється в зморшках земної кори блакитна смуга, ніби смуга води. Найкраще встаткований міраж спроможний, крім цього, подати ще одне або два дерева. До вищих зразків міражна техніка Гобі покищо не спромоглася. Дивитися тут особливо нема на що, надто, що ближчому розглядові, а надто мацанню пальцями, міражі не піддаються. Безнадійна кустарщина.

Балачки про те, що міражі ввижаються лише мандрівникам, що впродовж кількох днів не бачили води — належать до розряду мисливських оповідань. Вірити їм можна лише до того часу, поки, наївшись норвезьких сардин, мисливської ковбаси, шоколадних цукерок і ви-

пивши турецької кави із згущеним молоком — не сядеш на авто і не поїдеш далі, відчуваючи, що дуже сито наївся: у такому стані можна побачити рівнісінько стільки міражів найкращого ґатунку, скільки захочеш.

Вітер змінив курс і подував тепер у спину експедиції. Це було почасти добре: авто могло набирати більшої швидкості, — але разом з тим це було дуже погано: вода щопівгодини закипала в радіаторі, доводилося зупинятися і ставити авто носом проти вітру, щоб знизити температуру води. Авто споживало води більше, ніж три коні, і від колодязя до колодязя ледве вистачало води в баках.

Ґата смутнішав і вимагав, щоб подорожани напивалися з колодязів води до нестями і до потреби щопівгодини злазили з автомобіля — в дорозі ж він дивився на кожну випиту склянку так, немов це пили його власну кров. Колодязів ставало все менше, і все менше людей купчилося біля них.

Біля одного колодязя експедиція зустріла кочівницю, що поїла череду верблюдів. Журналіст негайно згадав роман Досвітнього „Ґюлле“, де розписано хінську турчанку, географічну сусідку гобійки так, немов це вишукана гурія в уяві П'єра Лоті. Так її, цю гобійку, і назвали Ґюлле.

Але сприйнята реальними очима, Ґюлле виглядала зовсім не так, як у романі Досвітнього: „Заплетені чорні коси звисали з пліч на груди і шовковими темними смугами лежали на червоній керсетці, з-під якої вибивалась біла мережана сорочка... Оксамитова різнофарбна запаска обхоплювала її стан... У цім

чарівнім убранні, що нагадувало українську романтику жіночих убрань, стояла красуня. Смагляве обличчя з правильними рисами грецьких богинь усміхалося чарівною посмішкою...

— Що за чарівна краса! — вихопилось у чужинця... і він теж дивився на неї, мов на вирізьблене диво, феномен — красу природи“ („Гюлле“ стор. 15 — 16).

Гобійська Гюлле, поперше, зроду не милась, що пояснюється не любов'ю до бруду, а бережливим ставленням до води в умовах задушливої пустелі. Подруге на Гюлле були здоровенні кавалерійські чоботи, ніс їй татуований зеленими візерунками, вона кремезна й жилава, дарма, що їй було не більше як 20 років. Два передні зуби в неї були вибиті, за звичаєм монголів вставляти в дірку круглий мундштук люльки з дунзою. Вона палила люльку і поїла тименів. Видно було, що цей „феномен — краса природи“ в разі потреби може побити двох чи трьох найздоровіших кочівників.

Поки Гата наливав води до радіатора — експедиція на мигах розмовляла з Гюлле. Їй принесли одеколон, налили на руку. Гюлле спробувала пити одеколон, але кінець-кінцем заспокоїлась на тому, що вимастила парфумами собі обличчя й коси.

Десь на п'ятому дні мандрівки, їдучи рівниною, Гата раптово зупинив машину і закричав:

— Гопля, ми живемо! Дивіться, он там бігає дрохва. Швидше злазьте з машини, ми зараз її підстрелимо. Буде смачний сніданок. Підходьте до дрохви зовсім близько, вона не буде особливо тікати.

Річ у тому, що гобійці вважають птахів за святу річ. Вони ніколи не полюють на дрохов, не кажучи вже про рябчиків і іншу дрібноту. Таке ставлення в корені зіпсувало гобійську пернату фавну. Птахи майже зовсім не лякаються людей: мандрівники з цього користалися кілька разів, заготовляючи собі на вечерю довірливих рябчиків і турпанів. Але дрохва трапилася вперше. Цим пояснюється, що шість рушниць були наготовані на неї, а вона лише відходила далі від людей, не піднімаючись у повітря. Мисливці взяли її в коло. Перший стрелив начекспедиції.

— Чого ти на людей стріляєш, розсукин син?! — визвірився у відстані двадцятьох метрів Гата: перший постріл потрапив не в дрохву, а в шофера. На щастя то був дрібного калібру шріт і застряг він у зморшках Гатиного комбінезону. Дрохва відчула, що люди наближаються до неї зовсім не з метою молитися: вона піднеслася в повітря.

Мисливці неначе збожеволіли: гураганний вогонь трьох мисливських і трьох військових рушниць був скерований на дрохву. Цілі хмари шротинок і кулеметні черги куль летіли в напрямку до дрохви. Нарешті, очевидно, в ній загрузло стільки олива, що їй важко було триматися в повітрі з таким балястом. Вона грузько сіла на землю і категорично відмовилася пересуватися далі. До неї підбіг лікар і з бравнінга прострелив голову.

Дрохву ощіпану, відрізано голову, випущено нутрощі — разом у ній залишилося ще стільки бадьорости й любови до життя, що вона знайшла в собі досить моральної сили кілька ра-

зів конвульсивно потеліпати ногами. В її шлунку знайдено кількох напівперетравлених тарантулів і ящірку. Це було все, що їй могла запропонувати гобійська природа.

Надвечір мандрівники зупинилися біля кількох юрт, де, як сподівалися вони, можна було повечеряти.

Хазяї юрт, зобачивши автомобіль, були так злякані, що не вилазили надвір, і їм довелося завітати до кожної з юрт, щоб персонально добірною монгольською мовою, з додачею безлічі найвишуканіших виразів, запевнити хазяїв, що автомобіль — не вовк, кусатись не буде.

Йому пощастило — вже в другій юрті, — всього було їх три, — він знайшов піонера, монголятка, у звичайному синьому халатику, але з ношеною вицвілою червоною хустинкою на шії. Рік тому цей хлопець був у Саїр-Усу і там вступив до піонерів, дістав червону краватку і агітаційну брошуру. Читати він протє не вмів, як і все населення трьох юрт, брошура лежала біля бурханів, як невикритий скарб — але піонер одразу зрозумів, що авто експедиції — близький родич брошури.

Мандрівників угостили знову верблужачими вершками і солоним чаєм. Коли вони з'їли чергову порцію консервів, вони запропонували хазяям паперового тугрика (карбованця). Ці потримали папірець у руках і поклали на підлогу, бо не знали, нащо саме придатні гроші. Вони попросили дати їм натомість бляшанки з-під консервів і зубами пробували бляху, бо теж ніколи в житті не бачили металю. Справді, важко було знайти щось металеве в цій юрті: кістяні

бурхани, вовняна кошма з дерев'яною основою, скріпленою ремінцями, шиті гутули, глиняний і дерев'яний посуд — так, здається, найкорисніший дарунок природи — метал, зовсім не був знайомий кочівникам.

Але найбільшим поспіхом користалося надзвичайне відкриття, зроблене піонером: він побачив у журналіста в роті шматки золота, цілих вісім штук, що заміняли йому зуби. Несміливо піонер попросив пояснити, що то означає, і чи не треба після цього звати журналіста златоустом? Діставши пояснення, що ці шматки заміняють собою вибиті зуби, він почав скликати до журналіста все населення трьох юрт. Кочовики хутко збіглися, ласі на всяку сенсацію в одноманітному оточенні пустелі. Вони навіть навели справжню паніку на журналіста, лазячи йому руками в рот і мацаючи зуби. Нарешті вони попрохали, щоб журналіст покладав золотими щелепами, щоб вони могли бачити зуби в ділі. На велике задоволення всієї юрби, журналіст клацав зубами, аж поки в нього не заболіли щелепи. Він стомився і здався на милість переможців.

Мандрівники були, приблизно, в самому серці Гобі, найдикішій і найглухішій частині цієї жахливої пустелі.

— Як називається місцевість, де ви живете? — спитав журналіст у кочівників і дістав відповідь: — Не знаємо.

— Як же так, жити десь, і не знати, як воно називається? — Ця ситуація не вкладалася до свідомості журналістові, і він не знав, як собі ради дати.

— Ну добре, я назву Гобі або Шамо, чи чули?

— Ні? — і журналіст помацав себе за лоба, щоб упевнитись, що він не марить. — Ну гаразд, а про Монголію ви чули?

Тоді всі кочівники гордо відповіли, вказуючи на себе:

— Монгол! Монгол!

А піонер показав на журналіста і сказав:

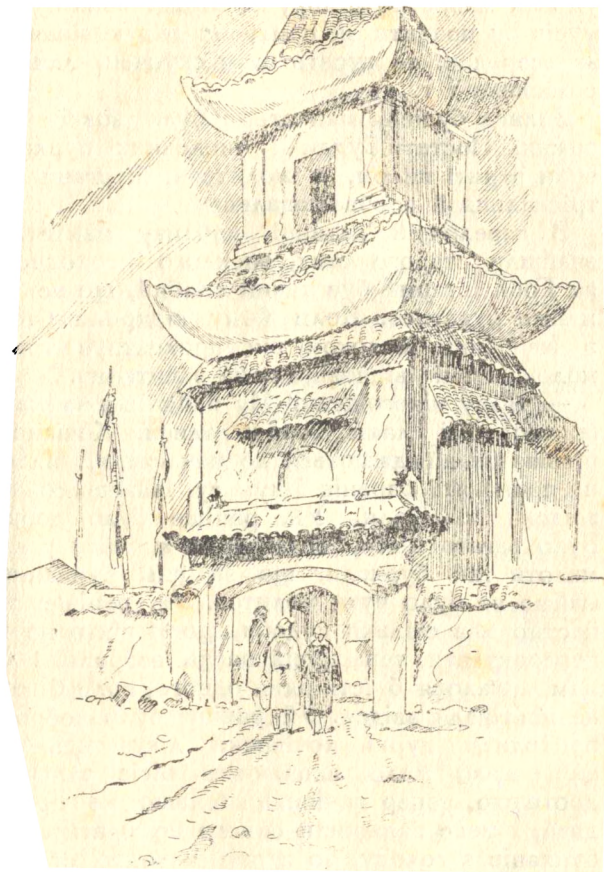
— Урус! Совет урус! Сахен байна Ленін урус! Гарний руський Ленін!

Неспроможний на патетику, журналіст обмежився тим, що схопив піонера на руки і поцілував його в обидві щоки, чим надзвичайно здивував піонера, бо той не знав, як і всі монголи, поцілунків.

Цей піонер пустелі — покищо перший представник соціалізму в цьому глухому кутку, коли можна назвати кутком величезну територію розміром на чверть Західньої Європи з населенням не більшим за чверть Полтави. Піонер пройшов до авта ходою хазяїна, роздивився речі й автомобіль, Гата розповів йому — немов відчитувався перед представником ЦК МНРП, на прощання його покатали на авті. Злізши з авта, він став гордий, немов приєднався до вищого знання техніки, недосяжного решті його земляків. Авторитет піонера надзвичайно зріс, його батьки певно відчули в його кроках поступ переможця.

Годин через дві на сході Гата помітив білі бані якоїсь великої споруди. Розташована в луговині велика будівля з багатьма молитовними курганами навколо могла бути лише монастирем.

Манастир у пустелі — це могло спочатку викликати недоуміння — невже ж таки справді сучасна релігія могла піти на такий крок, щоб

Велика будівля монастиря була зовсім порожня...

у голодній Гобі влаштувати оазу? — адже в цих умовах монастир неминуче, як житловий пункт, мусів би правити за притулок для кочівників, за осередок, де мусять бути скупчені лами — ремісники і т. д.

Велика будівля монастиря була зовсім порожня. Постаті Будди і численних бурханів були вкриті пилом, а молитовні кургани потріскалися й пообвалювалися.

В невеличкій хатинці поблизу монастиря знайшли старого ламу, висхлого й голодного, як Гобі. Старий був такий слабкий, що не міг майже рухатись. Коли йому відкрили банку з згущеним молоком, він проковтнув трохи молока і зміг відповідати на запитання.

— Чому нікого нема? Му байна, му байна — погано! Усі лами порозбігалися. Кочівники більше не з'їжджаються до монастиря, більше не привозять баранів і кумису. Навіть собаки звідси повтікали. Уй, раніше було добре! Було багато м'яса, останнього ж часу у лам животи так бурчали, що за цим бурчанням майже не було чути молитов. Уй, раніше монастир мав стільки худоби, що її ніхто не міг перерахувати, тепер усіх овець забрали, і ламам лишалося б їсти один одного, коли б вони не повтікали звідси. Уй, раніше було добре — приходили дурні кочівники лікуватись — їм емчі мало мало випалював бісів залізною дротиною, тепер кочівники більше не приходять, і мене залишили самого помирати серед бурханів з голоду, бо я вже занадто старий, щоб був на щось інше придатний! І я тепер сиджу тут, і мій пес чекає, поки я остаточно знесилію, — тоді пес мене з'їсть!

Старий вказав пальцем на прив'язаний чорний жмут собачої вовни, з двома електричними лямпками очей — і голосно, на всі старезні груди заревів, розгираючи по обличчю сльози, слину й соплі. Нараз він заспокоївся.

— Уй, та я хитрий! Я прив'язав пса мотузкою — він не перегризе її, у нього занадто кволі зуби. Коли мені надто вже заманеться їсти, я заріжу пса, вип'ю його кров і з'їм його м'ясо. Я розумніший за пса, я перехитрив його, — але, білі саїби, ви будете такі шляхетні, що не дозволите мені передчасно пролягти кров святого собаки. Ви залишите мені молока в банці і трохи м'яса. Я житиму ще, а коли ви хочете, я порозбиваю на шматки головного будду в дацані, бо він, проклятий, більше не годує бідних лам“.

Старий підвівся з лежанки і зробив кілька кроків, та сили зрадили його і він упав долі. Навряд чи надовго врятувала його банка з молоком і кіло м'яса, що залишили мандрівники.

Експедиція проїздила тепер тими місцями, де на мапі нема жадних географічних ознак колодязів, кочів'їв, води. Сонце пекло нестерпно, і вже ніякий вазелін не рятував набухлі губи і потріскану шкіру на обличчях мандрівників.

Колодязів ставало все менше. Баки катастрофічно порожнішали і кожен новий резервуар з водою сприймали мандрівники все з більшим ентузіазмом. Вони сиділи тепер на авті, економлячи кожен рух, сховавшись в одіж. Лише Гата, що найбільше працював за всіх, не втрачав енергії. Він схуд і шкіра йому по-

темнішала. Він тримався як справжній степовий вовк — шофер-рекордсмен Монголтрансу.

Далі почалось найстрашніше.

Десь на восьмому дні мандрівки журналіст заснув. Йому снилися, звичайно, ріки, ручаї, озера, моря, водоспади, греблі — вода в усіх виглядах, починаючи від океану і закінчуючи краплинами, що капають з ручного умивальника.

Нараз журналіст прокинувся. Йому здалося, що він чує, як падають краплини. Ілюзія була така повна, що він скрикнув і примусив зупинити автомобіль. Позирнувши назад, він помітив, що за автом тягнеться чорна смуга.

Тут прийшла черга скрикнути Гаті. Шофер схопився, підбіг до бака з водою, що був при-торочений над заднім колесом, прожогом від-в'язав його, і збовтнувши, помітив, що там ще залишилось трохи води, підніс бак до радіатора, вилляв усю воду туди й показав мандрівникам порожній бак.

— Я мусів у таких умовах розділити остачу води по кількох резервуарах! — сказав Гага, — тепер бак луснув і з нього витекло дві третини всієї води, що в нас залишилась. Я вилляв усю воду до радіатора, і тепер від авта залежить, чи ми видряпаємося звідси чи ні.

Обличчя йому посірішало, і він дивився, як на колесі висихала, світлішаючи, пляма розілля-тої рідини.

Нарешті він отямився, сів за кермо і одразу став старим Гатою, людиною, що має за факт атаку на пустелю.

— Да, — зідхнув журналіст. — Шкода, що ми не верблюди, тоді б днів на три-чотири ми задо-вольнялися б чаєм з власних шлункових соків

Іхати тепер довелося уже куди повільніше, ніж до катастрофи. Ледве вода в радіаторі починала закипати, а на спеці це бувало дуже часто, Гата зупиняв машину, ставив її проти вітру і чекав, поки вода прохолоне. Він усе частіше дивився на термометр радіатора і хмурився, коли бачив, що термометр показує все вищу температуру, а води стає все менше.

Журналіст вирішив якось запобігти нещастю і під час зупинки щось прошепотів на вухо Гаті, стежачи, щоб фельдшерка не почула ні слова.

Ефект був надзвичайний. Гата подивився на нього і спитав:

— Який дурень це тобі сказав, що таким способом можна наповнити радіатор?

— Нічого не дурень! Це я бачив у фільмі „Земля“ видатного режисера Довженка. Отим способом, що я тобі сказав, там хлопці наповнюють радіатор трактора. Правда, вони перед тим на станції пиво пили.

— А скільки було хлопців?

— Чоловіка шість-вісім.

— Знаєш що? Ти мені не бреши, що такі речі в кіні демонструються, бо в фордзоні радіатор вміщує три з половиною відра води. Якщо в тебе в пузі є відра два рідини — дайш, а краще не лізь, будь ласка, друже, з своїми дурацькими поясненнями до ділової людини.

Журналіст сів на місце, заспокоївшись на тому, що переадресував усі компліменти Гати на адресу режисера Довженка.

Солоний присмак у роті ставав усе нестерпніший. Здавалося, язик із скреготом чіпляється за високле піднебіння. Лікар з Берліну вголос марив аперитивами й коктейлями.

— Скажіть, у вас є води? Дайте пляшку вода! — звернувся журналіст з початком анекдоти до начальника експедиції, але всі зашипіли на нього так, що він зовсім злякався і волів за краще замовкнути.

Нарешті Гата помітив біле каміння колодязя. Авто наблизилось до нього і мандрівники почали вже досить реально уявляти собі чай, сир і переварену воду, що мають незабаром спожити. Даремно. Колодязь був зверху накритий каменем, коли камінь відкинули, всередині в колодязі лежало лише шкіряне цеберко. Колодязь висох і лише кістяки верблюдів біля нього показували, що не тільки автомобіль приплетався сюди в надії здобути рятівну рідину.

— Погана справа, — прошипів Гата. — Якщо й далі вода википатиме в радіаторі таким темпом, доведеться зупинитись, вилляти рештки води з радіатора на питво і спробувати пішки дістатись до іншого колодязя. Це трохи випарує води — почнуть горіти хлипаки.

— Я, звичайно, не хочу сказати, що нам буде блин, але щось вроді цього.

Він пустив мотор і вдячні мандрівники поїхали геть від висхлого колодязя.

(Для повноти ефекту, читачам пропонується ще раз прочитати пункт четвертий першого розділу цієї повісти, де йде мова про страждання Свена Гедіна в пустелі Такла-Макан.)

Вечір приніс деяке полегшення. Авто дісталось іще одного колодязя. Цей теж був закритий каменем, і руки мандрівникам дрижали, коли вони зсували камінь долі. У колодязі була вода.

— Не пити води! — наказав Гата, і вибив кулаком з рук лікаря цеберко. — Я маю підозру щодо цієї води. Засвітить ліхтарики.

Два швейцарських „Люцифери“, кишенькові ліхтарики - динами, освітили дно колодязя. В воді лежав напіврозкладений набухлий труп собаки. Пахло аміяком, сечею і тліном.

— Я маю підозру, що цей колодязь отруїли хунгузи, — сказав Гата. — Як би там не було, але ми матимемо тепер воду.

Він підійшов до авта, випустив воду з радіатора в цеберко і дав напитись усім гарячої води, змішаної з бензиною і мастилом. До радіатора він налляв води з колодязя.

— Ми залишимося ночувати тут, — заявив Гата. — Хунгузів не мусить бути поблизу: їм нема чого робити біля отруєного колодязя. Проте ми будемо вартувати цілу ніч. Хто спатиме — спатиме з рушницею.

Вночі, коли журналіст вартував з рушницею, прислухаючись до далекого скигління вовків, до нього підсів лікар з Берліну, що страждав на безсоння в цих умовах, і довго й нудно розповідав про берлінські свої пригоди. Журналіст записав до бльокноту:

„Таким речам можуть сміятися лише нічні вартові довгими зимовими ночами, я таки рего-тався, бо було дуже нудно“. (Чи знав він, що в цей час на Україні писалося статтю про це речення, де журналіста обвинувачено в презирливому ставленні до нічних вартових?)

Закінчивши описувати нахт-льокалі з коротенькою венерологічною аналізою їх вмістимого — лікар з Берліну віддався печалі.

— Куди я тепер їду, що це за Шанхай-Улла

така, що до неї доводиться такими способами добиратись? Мені стає моторошно, коли я подумаю, що півроку змушений буду прожити в такій місцевості, без зв'язку з зовнішнім світом.

Він схлипнув і пішов спати. Бідний берлінець, йому таки досить сташно було їхати до Шанхай-Улли! На час написання цих рядків він мабуть уже звик і не уявляє собі, як можна жити у великому місті. На час переживання цих рядків — журналіст посміхався, чуючи вночі під час вартування зідхання берлінця в тиші гобійського плято.

На ранок допивши рештки води з бензиною, мандрівники рушили на схід. Журналіст куняв і йому приснився сон: перерізане кількома гірськими ланцюгами плято, з чергами верблюдів біля колодязя, з автом, що немов ножиці кромсає пустелю на частини. Уві сні він згадував також рідини, що йому доводилось пити в Монголії: ямайський ром, шампанське Екстра-Дрей, молоко — козине, верблюжаче, овече, коров'яче, кумис; воду: жовту, сіру, солодку, брудну завжди, солону, гірку, змішану з бензиною. Але це ще було не все.

Знову протягом цілого дня подорожани не знайшли ні одного колодязя. Надвечір вони таки надибали ще одного порожнього. Верблюжачі сліди біля нього і ще невисхла вода, розіллята в калюжах, — свідчили про те, що тут недавно були люди. Голод — кажуть — не тітка. Спрага в такому разі — навіть не бідні родичі. Сім мандрівників пили бруд з калюж, затикаючи носа, щоб було не так гидко.

Обминувши щасливо смугу піску, авто посунуло далі.

— Дивіться, кондори! — закричав Ґата і радісно зареготався. — Вони недаремно тут, значить десь поблизу є юрта, худоба.

Три велетенських кондори, що прилетіли сюди чи не з вершин Гімалаїв, сиділи на горбку і шматували труп коня. Їхні голі шиї і голови були вкриті кров'ю, розмірами вони нагадували обезножених струсів. Вони знялися в повітря, розпластавши велетенські крила, коли по них стрелили. Зневажаючи випадкову дрібницю — авто, вони нетерпляче кружляли над трупом коня, не відлітаючи далеко, ждучи, поки дрібниця забереться геть і залишить їх докінчити свою справу.

Коли здаля замаячила юрта, Ґата зупинив авто і попередив:

— Тільки ніякої покvapливости. Ввійдемо туди так, немов нам зовсім не хочеться пити. Ні в якому разі не треба показувати, що ми страждаємо від спраги. Хто щось писне про воду, я відшмагаю того мотузкою. Я зовсім не хочу, щоб потім гобійська суспільність розповідала, що в Гобі автомобілісти мруть від спраги, як мухи.

Юрта, що до неї наблизилася авто, дечим відрізнялася від інших юрт. Насамперед, просто від входу, по землі була простягнена мотузка. Подруге: всередині в юрті хтось дзвонив у дзвоника і голосно молився.

— Погана ознака, — пояснив Ґата. — В юрті хтось хворий і там сидить лама. Вони не продадуть нам ні літра кумису, бо з юрти хворого, за їх правилами, нічого не можна виносити.

Назустріч авту вийшла халхаска, господиня юрти і старша дружина господаря, про що

свідчила її зачіска: дві дерев'яні планки спущені вниз у формі двох рогів, обплутані волоссям з срібляними нитками знизу. Вона запросила гостей в юрту, поскаржившись на хворобу господаря.

— Тут моляться за нього великий лама — шабінар¹. Він каже, що є надія молитвою вигнати геть з мого чоловіка всіх злих духів. Горе мені велике з тою хворобою.

Вона зідхнула, відкинула кошму і ступила до юрти. Зачіска заважала їй пройти в дверцята й зачепилася за кошму. Халхаска притримала кошму ногою, руками повернула зачіску так, що планки тепер були спереду її носа і за потилицею — так їй пощастило протиснути крізь дверцята свою голову. Вона була вже стара, ця халхаска.

— Сайно! — привітався Гата до господаря. Той не відповів. Він лежав на кошмі, вкритий повстю.

Берлінський лікар підійшов до хворого й відкинув повстину. Там лежала синьо-червона купа напівзогнилого м'яса. Мухи й таргани повзали по тілу зруйнованого господаря юрти. Лама кинув молитися і підкреслено нервово попросив не турбувати хворого.

— Не треба непокоїти злих духів, — сказав лама, — безперервними моліннями я вже добився того, що духи налякані вщент. Тепер треба ще трохи помолитися. Коли Цамжаб і помре, то його тіло буде звільнене від бісів.

Він схопив молитовну паличку, запалив її,

¹ Лама з Заїн-Шабінського монастиря, найреакційнішого кубла багатих лам, що до останнього часу опирається революції.

потім поклав перед себе і задзвонив срібними дзвониками, наспівуючи речитативом пісень і схиляючись долі.

— Що я можу зробити? — відповів лікар на запитливі погляди мандрівників. — Хворий остаточно розкладається, третя стадія люесу, це зразу видно. Нічого не вдієш, але тримайте мене, бо я дуже хочу пити.

Поки господиня наливала до миски над вогнищем кумису, берлінець говорив:

— Майте на увазі, що юрта сифілізована наскрізь. Треба добре проварити кумис, щоб загинули всі бактерії. Постраждайте ще трохи, але краще ж вийти звідси незараженими. Не давайте хазяям лізти до цигарниць руками — виймайте сами. Принесіть наш посуд. Ой, дивіться на халхаску!

Стара розмішувала великою ложкою кумис. Вона була немічна і не всі функції тіла могла стримувати за своїм бажанням: довга стрічка слини звисала їй з рота... просто до миски, де кип'ятився кумис для експедиції.

— Разве хочеш — треба! — зфілософував Гата, але не дозволив нікому забирати з рук халхаски її ложки. — Все одно все прокип'ятимо, а розмішувати питво це її невід'ємне право, і ми страшенно її образимо, коли будемо розмішувати сами.

Він розпочав довгу розмову з господинею, а решта чекала на кумис. Здається, простіше було попросити води — але води не було. Верблюди й коні випили всю воду, — господарі пили молоко, з тим, що коли вони не переїдуть до іншого колодязя вчасно, забиватимуть худобу і питимуть її кров.

Населення юрти з посмішкою дивилося на мандрівників.

— От диваки! Найшли чого боятись — зарази! Хіба не все одно, хіба так уже жажно вкритися болячками і вмерти? Рано чи пізно, смерть усе одно прийде. „Яка ріжниця“, — як кажуть у Одесі, „хамалге“ — як кажуть у Гобі.

Коли до бака наливали бензини, все населення юрти дивилося на цю процедуру. Лама вийшов теж і простежив за тим, щоб ніхто не палив цигарок поблизу. Хитрий шабінар, він багато бачив на своєму житті перш, ніж потрапити сюди, до цієї сифілізованої юрти. Він посміхнувся, коли його спитали, де Червоні гори — сказав, що до них три дні подорожі.

Шанхай-Улла лежить щось у дев'яноста кілометрах ще далі на південь, через те мандрівники трохи посмутнішали. Але якийсь юнак — коли не ревсомолець, то кандидат на такого, зайшовши з другого боку авта, сказав Гаті:

— Він бреше, це три дні треба йти пішки, ви доїдете години за три.

Справді, години за три авто зупинилося перед урвищем. Це урвище виникло так раптово, що передні колеса звисли над безоднею, і в останню мить Гата встиг загальмувати. Він виліз із свого місця, наказав переднім пасажирам злізти, заднім — залишитись на своєму місці, щоб не полегшити ваги наземної частини авта. Тоді він з двома помічниками вчепився за задні колеса і витяг авто на землю.

Авто стояло тепер над Червоними горами. Це були, власне, урвища, байраки, а не гори. Червона глина зсохлася й потріскалася, випалена сонцем, дзвінка, як цегла. Гори найбільше

нагадували купи цегляного браку. Здавалося, соняшні проміння загрузли лезами в цих горах, палячи все, немов сконцентровані в лупі. Вітер обпалював обличчя, крізь підшви земля палила шкіру. Так, очевидно, відчувають себе грішники в пеклі.

— Ну, товариші, — захлинаючись від хвилювання, сказав начекспедиції, — завтра ми знатимемо, що з нашою першою експедицією. Для мене це може коштувати партквитка, якщо там щось негаразд. Покищо розіб'єм отут майхан і переночуємо, бо вже пізно, а ночувати в двадцяти кілометрах від Шанхай-Улли ганебніше, ніж у сотні кілометрів. Розбивайте намет!

Вночі, з головою залізни до спального лантуха, тремтячи від холоду, — певно начекспедиції передумав усе своє життя: від того часу, коли він був на громадянській війні, і аж до сьогоднішніх подій, коли він керує роботою санекспедиції в пустелі і так само, як і раніше, відповідає за свої вчинки партквитком, бо сьогоднішня його робота тут — продовження, один з варіантів роботи більшовика-підпільника-бійця, господарника, професійного революціонера.

І коли авто, здолавши останні дев'яносто кілометрів, наступного ранку зупинилося перед аркою з написом: „Пролетарии всех стран, соединяйтесь! РСФСР. Санитарная экспедиция Наркомздрава“ — він зліз з авта і реготався до нестями, втираючи з очей сльози задоволення.

III

„Гаразд, — записував журналіст до блокноту, — коли ми під'їхали до місця розташування

санпункту, — кожен з нас відчув деякі своєрідні чуття. Припустімо, я фіксував усе, що робилось. Отже майже нічого не відчував, хіба крім спраги, і бажання якнайшвидше ознайомитися з містом Шанхай-Уллою.

Нач сміявся як дивак з радощів. Річ зрозуміла. Він страшенно турбувався за долю експедиції, впродовж шістьох місяців видимо не раз кляв себе за те, що надумав влаштувати в Шанхай-Уллі медичний пункт. Лікар обдивився навколо і ледве не заплакав, бо не побачив жадних ознак міста. Ні автобусів, ні нахт-льокалів, нічого подібного. Фельдшерка поставилась до Шанхай-Улли досить спокійно. Вона вже звикла до таких глухих місцевостей, і перспектива перебути тут півроку її зовсім не лякала. Щождо Гати, то він одразу почав возитися з автом і мені не було часу розгледіти, як він сприйняв факт своєї нової перемоги: без жадної серйозної аварії продертися крізь пустелю, без мапи, без води. Власне кажучи, він пам'ятав, очевидно, що йому треба зробити ще рейс назад. Тоді він став би ще раз рекордсменом: адже Озеров не спромігся доїхати назад і загинув розтерзаний вовками. Отже всі турботи його були скеровані на автомобіль, що з його допомогою він мусів поставити цей новий рекорд.

Була, приблизно, сьома година ранку, і експедиція доктора Ч. ще спала. Річ ясна, вона прокинулася в повному складі, зачувши рев авта, тобто: лікар, фельдшерка і перекладач. Але минуло кілька хвилин, перш ніж ми побачили когось із складу експедиції, і я мав ще час зробити рекогносцировку.

Навколо було пласко як на площі. Лише

площа ця була розміром на кілька тисяч квадратних кілометрів. Червоні гори давно зникли за обрієм і лише в одному місці проста лінія землі кучерявилася горбками.

Пункт експедиції був розташований у кілометровій відстані від міста Шанхай-Улли. Саме місто було, очевидно, сховане за горбками, бо тут було видно лише штук 20 юрт і одну одноповерхову цегляну будівлю.

Крім уже згаданої арки з вивіскою експедиції, пункт мав п'ять юрт і цегляну клуню. Ділянка землі, відведена під пункт, була частково обнесена колючим дротом. Там же, де дроту не вистачило, був накиданий півметровий вал. Поблизу я встиг помітити колодязь, біля нього були ще дві юрти, і стара монголка, вийшовши з одної з них, набирала в цеберку води для верблюда.

Не минуло й двох хвилин з моменту нашої зупинки, як з дверей одної з юрт вибігла низенька присадкувата європейка. Це була фельдшерка, боса, у напівзастебнутому платті, але з бурштиновими чітками на шиї. Очевидно, вона занадто поспішала, щоб застебнути плаття до кінця, але була занадто жінка, щоб вийти до прибулих без усякої оздобы.

Вона посміхнулася найширшою посмішкою, яку я тільки бачив у своєму житті, привіталася до зава експедиції і заплакала. Крізь плач можна було розчутити слова: „Цілий місяць чекали!.. Ви повинні були прибути раніше!.. Тридцять днів битих ми дивимося на обрій!.. Аж до галюцинацій“. Заспокоївшись, вона пояснила, що за розрахунками ми повинні були прибути ще місяць тому, боялися,

що їм доведеться залишитися тут безпорадними, без грошей і харчів: адже, очевидно, зміні не пощастило прорватися крізь пустелю, і тепер треба чекати невідомо на чию допомогу. Вона пояснила, що доктор Ч. безперечно прокинувся, але чекає, поки начекспедиції завітає до нього перший. Костя, певно, спить, бо прибуття зміні не така вже істотна річ для нього, що все одно залишається тут ще на півроку.

— Доктор, — сказала вона, — певно здивує вас своєю поведінкою, але візьміть на увагу, що ми тут живемо втрюх — три європейці вкупі, оточені людьми зовсім інших вимірів. Ч. і раніше був не людимий, а тепер у нього, здається, не всі дома... — фельдшерка знизала плечима, видно було, що всі троє пересварились у цих умовах. Берлінський лікар пополотнів і стукнув щелепами від жаху.

— Хм! Це трохи дивно, що доктор Ч. очікує, щоб я перший прийшов до нього, — сказав нач. Він наблизився до юрти начальника пункту.

— Товаришу начальнику, — сказав він, — ми приїхали, доброго здоров'я! Ми на вас чекаємо, виходьте.

— Я звик до того, що гості перші заходять до хазяїв, — почувлося з юрти. — Поки я начальник пункту, я вправі чекати, що прибулі сами завітають до мене.

Нач подивився на нас, стукнув собі пальцем по лобі, а потім по дереву і ввійшов до юрти. Ми мали саме час попросити фельдшерку води напиться, бо не пили вже з 15 годин, та вона, перш ніж дати нам води, попросила шматок хліба. Одержавши, вона смакувала так, як тепер

на урочистих обідах смакують пробні страви з сої.

— Ми вже півроку не їли хліба, — сказала вона. — Пекти його ніде, а кухар хінець уміє пекти лише оладки. Наші харчі з'їдені понад два місяці тому, і з того часу ми годувалися виключно оладками, баранами і овечим молоком. Будь ласка, допоможіть сьогодні влаштувати обід, де не буде жадної з перелічених страв.

Вона почала розпитувати нас про останні політичні новини. В кінці літа 1930 року вона нічого не знала про хвилю колективізації, про правий ухил тощо. Багатьох подій просто не розуміла. Про «запаморочення від успіхів», прибіром, їй довелося дуже довго розповідати, перш, ніж вона щось втямила.

— Ми шість місяців не читали газет і листів. Коли б розпочалась нова світова війна, ми б і цього не знали. Протягом місяця чекаючи автомобіля, ми малювали собі найжахливіші пертурбації, які можна уявити, — так вела вона далі. — Тут бували надзвичайні речі. Ми витримували справжні бої з ламами і доктор Ч. виявив надзвичайну політичну свідомість, дарма, що він позапартійний і тримається як інтелігент шестидесятих років. Попереджаю, щоб ви не подумали про нього щось поганого, коли ви особисто з ним познайомитесь.

Нарешті з юрти виліз перекладач Костя. Він дуже зрадив і одразу взявся допомагати Гаті ладнати мотор. Хінець-кухар лише поглянув на авто, вклонився нам і пішов на кухню.

В юрті доктора Ч. чулися дуже голосні суперечки. Нарешті звідти виліз начекспедиції і сказав:

— Щоб я так жив, він божевільний. Замість зрадіти, він лається, що ми, ніби, спізнались на місяць, — вони чогось рахували, що пробу-дуть у пустелі не шість, а п'ять місяців. Він зараз вийде — зачув, що з нами приїхала жінка, і голиться. Вибачте, товаришко фельдшерко, але він каже, що заради вас нізащо б не поголився.

Фельдшерка знизала плечима і одвернулась.

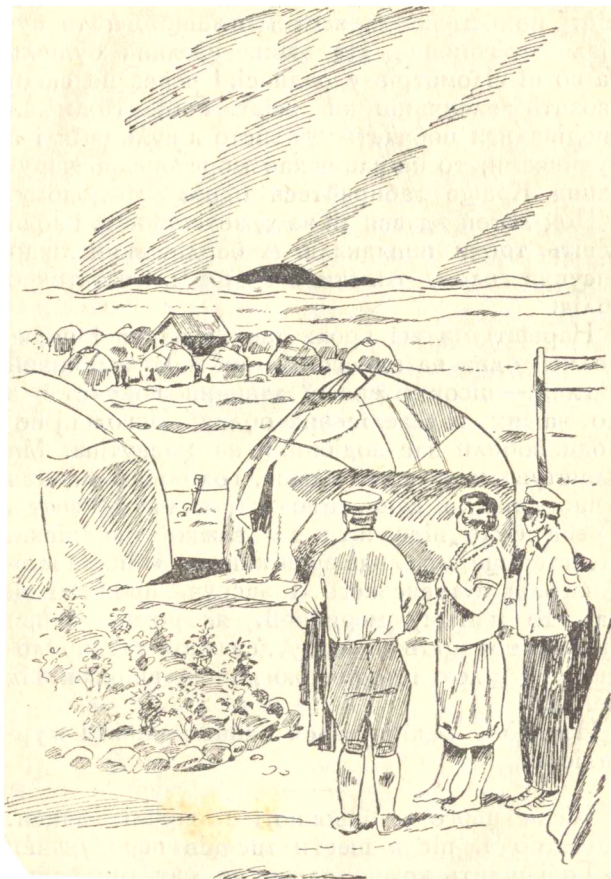
— Він взагалі до жінок ставиться як до бидла. На диво жаклива персона!

Двері з юрти відчинилися і вийшов доктор Ч. На ньому були монгольські чоботи, сіра сорочка без краватки з розрізами по боках звисала йому до колін і була підперезана паском. Видно було, що в Шанхай-Уллі справді ні для кого було одягатись.

Доктор Ч. вклонився нам і підійшов вітатись. Насамперед до своєї зміни: лікаря, якого врочисто назвав «колегою», і фельдшерки. Поручкавшися з фельдшеркою і спитавши: «Мадмуазель комсомолка? О, вам певно багато буде тут роботи», — він галаєтно цокнув півпудовими чобітьми, на жаль не на паркеті, а на піску Гобі, здійнявши невеличку куряву. Познайомившись з нами, він процідив крізь зуби: «Журналісти? Їздять собі тут, ви пожили б півроку у Шанхай-Уллі!», розпорядився, щоб нам дали приміщення у вільній юрті і пішов до себе, запросивши берлінського лікаря. Отже ми всі залишилися як дурні, на вулиці.

— Що ж, покажіть нам місто Шанхай-Уллу! — попрохали ми фельдшерку. — Воно очевидно за тими горбками?

— Яке місто? Оце ж воно все перед вами! —

Яке місто? Оце ж воно все перед вами!

Фельдшерка вказала на кільканадцять юрт, що оточували єдину цегляну будівлю.— У цьому місті не більше двохсот мешканців, а та будівля — в'язниця. Це єдина цегляна будівля на сотні кілометрів у радіусі, і через це сюди звозять злочинців зі всієї Гобі. Коли ви сподівалися побачити тут місто з вулицями і з будинками, то на вас чекає жорстоке розчарування. Краще забирайтеся одразу ж додому.

Цей дотеп здався їй за дуже смішний, і вона навіть трохи поплакала. А берлінський лікар висунув голову з юрти доктора Ч. і остаточно зблід.

Нарешті ми всі трохи опам'яталися і подивились один на одного: ми всі мали жахливий вигляд — пісок тижневої давнини поприставав до наших навазелінених облич. Неголені бороди робили нас подібними на Распутіна. Ми влаштували в юрті лазню, голилися, милися і чистенькі, як душі немовлят, полягали спати. Треба було відпочити від важкої мандрівки. Я дістав ще в фельдшерки книжку «Мій харем» Анатолія Камекського і заснув, прочитавши на сто п'ятому меридіані, як розкладалися люди на тридцять першому, десятком тисяч кілометрів і цілою історичною добою відрізані від мене“.

На цьому закінчується запис у книжці журналіста.

Після цього в бльокноті є окремі записи. „Доктор Ч. після шести місяців перебування в Гобі цідить кожне слово як мат. Він набув собі розширення серця, тут щось три тисячі метрів над рівнем моря. Він боїться суспіль-

ства стількох людей, сидить у нашому товаристві, спустивши голову, дивиться в одну точку. Він не може спокійно слова сказати своїй фельдшерці й перекладачеві — зрозуміло, як вони набридли одне одному на протязі цих місяців“.

„Споживча комуна“.

„Боротьба з ламами. Замах на вбивство“.

„Радгосп «Гігант» і меткість рук“.

„Перше травня“ і т. д.

Кільканадцять сторінок бльокноту заповнені стенографічним записом. У кінці запису є такі слова: „Це я нашвидку застенографував, підслухавши під юртою доктора Ч., як він складав звіт перед начекспедиції і своєю зміною. Прийомчик американської жовтої преси, але плювати, матеріял цікавий, в чім річ? Що я — Ісус Христос, або дурень?“

Доктор Ч. дуже дивне почуття залишив у кожного з нового складу експедиції.

З першого погляду навіть дивно було, що такого зубра надіслали керувати такою відповідальною роботою, як робота першої радянської експедиції в Гобі. Але фельдшерка не дала жадної риси до негативної характеристики Ч., обмежуючися лише зауваженням, що в нього зовсім неможливий характер. Коли ж до пункту прийшли перші монголи з міста, вони виявили таку любов до Ч., що аж дивно було дивитися.

Перші візитери були ревсомольці. Їх прийшло чоловіка 15—хлопців і дівчат у синіх халатах — уніформа монгольського ревсомолу. Вони

прийшли, взявшись за руки, і одразу заповнили територію пункту галасом і реготом. Коли вийшов до них Ч., він одразу стратив суворий вигляд і посміхнувся, а вони замовкли і шанобливо слухали його слова вітання. Вони взяли Ч. в коло і дружньо реготалися його жартам.

Він похлопав кількох хлопців по щоках, притиснув до грудей секретаря осередку, що приніс йому прощальну грамоту шанхай-улльського ревсомолу.

От що було в тій грамоті:

„Докторові Ч. від вдячного Ш.-У. осередку РСМ.

Докторе, радянська влада дуже добре зробила, що надіслала Вас до нас. Ви навчили нас городництва, розповіли про Радянський союз, допомогли боротися з ламами. Ми будемо вас завжди пам'ятати, як найкращого комуніста й нашого вчителя. Коли ви будете складати звіт у міністерстві й товаришеві Охтіну, повпредові, покажіть їм цю грамоту. Ми шкодуємо лише, що вам п'ятдесят років з гаком, інакше ми б залишили вас у себе за другого секретаря осередку“.

Грамоту підписали всі ревсомольці. Як читали останнє речення, здійнявся цілий буран реготу. Найбільше сміявся сам Ч. Заспокоївшись, він погнав ревсомольців геть із пункту, пославшись на те, що зараз здаватиме пункт замісникові. Коли ревсомольці пішли, він підкликав до себе одного з них і, вказуючи на нього, пояснив:

— Коли б не цей Балцанчик, невідомо, чи був би я живий і чи існував би досі в Шанхай-Уллі медичний пункт. Тут було ціле заворушення, але Балцан заспокоїв наряд і виявив

Ламу, що підбурював шанхай-улців проти пункту. Ламу вигнали з хашуну (округи), а Балдан мені тепер дорожчий за сина. Ну, йди, Балданчику, забирайся під три чорти, мій дорогий, ти заважатимеш мені тепер працювати. А ви, журналісти, не дивіться на мене, як на резервуар тем — я зовсім не зобов'язаний давати вам матеріал.

Журналіст продовжував покищо знайомитися з медичним пунктом. Амбулаторія була влаштована в великій юрті, за чекальнію перед нею правила ще одна юрта, менша на розмір.

Лише ця більша юрта допомагала журналістові орієнтуватися в частинах світу. Дивна річ: опинившись посеред невеличкого, всього на сотню квадратних сажнів дворика медпункту, — він зовсім розгублювався і за хвилину не знав уже до якої юрти ввійти, з якої юрти вийшов. Пояснювалося це дуже просто. В умовах абсолютно рівного й одноманітного відношення не було на що орієнтуватись. У місті він звик знати правий і лівий боки вулиці, площі тощо — тут нічого, крім стандартних юрт, було взяти за визначальний пункт: не дивно, що в журналістовій уяві всі юрти щодня переповзали з одного місця на друге, а арка з вівіскою щодня сповзала набік, як погано зав'язана краватка.

Слідом за візитом ревсомольців до пункту приплентала стара монголка з дитиною. Дитині коняка копитом страшенно побила обличчя. Викликали Ч. Хотів піти новий лікар, але Ч. запротестував:

— Ні, колего. Ці дні я ще тут працюю і мушу сам лікувати хворих.

Рана на обличчі дитини була тим жахливіша, що монголка засипала її піском. Обмиваючи пісок з скривавленого обличчя, Ч. картав монголку:— От стара дура, скільки разів я читав вам лекції, пояснював, що час уже кинути йолопську звичку лікувати рани піском. Ти розумієш, від цього з дитиною може бути прямець, чорти заберуть його душу в пекло, коли ти це краще мітне (розумієш), ніж що таке прямець. — Дза, дза, емчі, — згоджувалась монголка, — ти краще за мене знаєш як слід лікувати, але я гадаю, що дитині не пошкодить, коли до твого лікування я додам ще й свого. — Вона довго вибачалася, поки Ч. змивав її ліки з обличчя дитині й накладав стерильну пов'язку. Закінчивши її, Ч. врочисто сказав старій:— Ну, коли ти здереш її, то я остаточно переконаюсь, що ти божевільна й лікуватиму тебе розпеченим дротом, чуєш, стара.

Коли монголка пішла, він звернувся до журналіста й пояснив:— Ото дурні ці старі, як віслюки! Молодь—ту я всю перекрутив на свій лад, а от із старими важче.

Він чогось подобришав і запросив журналіста до себе. В юрті у нього стояв тапчан, полицка з книжками, два ящики були пристосовані: один під стіл для письма, другий—під буфет. На другому столі стояла привезена допіру бляшанка з рибними консервами, наполовину з'їдена, цукерки, ковбаса й розпечатана пачка цигарок—усе привезене тепер. На тапчані лежав берлінський лікар животом униз. Коли до юрти ввійшли, він скочив на ноги, страшенно почервонівши. Журналіст зрозумів, що він дуже тяжко переживає нові умови свого

життя й через це впродовж кількох хвилин роздивлявся бібліотеку Ч. Його вразило, що тут не було жадної книжки з белетристики: натомість було багато медичних книжок, ціла низка порадників із сільського господарства, реместв, підручники геології, географії, антропології, будівельної справи тощо. Нарешті — конституція СРСР, дві чи три книжки з політграмоти й XIX том Леніна — національне питання.

Запросивши журналіста до своєї юрти, Ч. одразу став знову непривітний і мовчазний. Він почав їсти рибу й закусувати цукерками, сухо пояснивши: „У мене ідіосінкразія: не можу їсти баранини й принципово не п'ю молока. Останні два місяці примушений був голодувати, бо тут можна дістати лише баранину й молоко. Я втрапив мінімум пуд живої ваги в цих умовах. У мене розширення серця — колего, вислухайте мене“. Він стягнув з себе сорочку й журналіст розкрив рота від здивування: все тіло Ч. було вкриті слідами щеплення віспи. У такому вигляді Ч. нагадував ягуара.

— Чого ви висолопили очі? — спитав той. — Нічого дивного тут нема. Лами наговорили монголам, що я щеплю їм отруту. Монголи відмовилися прищеплювати віспу. Тоді я скликав нараду з усім містом. Погодились на тому, що я щепитиму собі віспу також. Отже мені довелося спочатку щепити віспу собі, а потім пацієнтові. Тепер я гарантований від віспи років на сімсот, — лише після цього монголи зрозуміли, що лами їх обдурили.

Лікар вислухав серце Ч., потім примружив ліве око й пояснив Ч., що в нього величезне розширення серця і що треба негайно забира-

тися геть з гірської місцевости, ще півроку він тут нізачо б не витримав.

— Я певен цього, — сказав Ч. — Інакше, даю вам слово чести, я б не поїхав звідси. Тут я маю рівно сто вісімдесят друзів — я обчислюю так населення Шанхай-Улли, без лам, та лам ми вже повиганяли звідси.

Над ящиком-столом у нього висів герб СРСР — на ознаку того, що він є фактично представник Радянського союзу в Шанхай-Уллі, і два портрети: на одному він у формі лікаря старої армії, на другому — він же — лікарем у червоноармійській одежі.

Розшифруємо стенографічний запис журналіста:

„Увечері першого дня, коли вже всі спали, я виліз з юрти, переступивши через Гату, що, втомлений денною працею, спав просто на підлозі, розкинувши ноги в подертих карпетках. Він хропів так, що я кілька разів прокидався і злякано дивився в п'ятому. Нарешті він остаточно розвіяв мені сон і я вирішив поблукати по пустелі. Зорі горіли так яскраво, як ліхтарі на вулицях великого міста. Велика Ведмедиця тут виглядала зовсім інакше, ніж у Європі: тобто я бачив її в зовсім новому ракурсі: вона стирчала, коли порівняти її з возом, глоблями нагору — тут я власне й зрозумів, що я забрався кудись по той бік Великої Ведмедиці.

В навколишніх юртах всі спали, лише в юрті Ч. світилось, чути було розмову. Я тихенько підліз до стінки юрти, витяг бльокнот і почав стенографувати. З-під кошми вибивалися пучки світла і я бачив записане. Слово чести,

я не робив би цього, коли б не впертість Ч., що з якоїсь примхи не хотів дати мені жадного інтерв'ю про свій досвід у Монголії. Він аргументував тим, що весь зібраний матеріял має опублікувати років через двадцять у мемуарах, але ж хіба журналіст може всидіти спокійно, коли знає, що поблизу є такі словесні скарби? Як сказано «Не я вкраду — другий вкраде, навіщо ж річ здря пропадати буде?»

Перших хвилин двадцять не було нічого цікавого. Ч. здавав якісь склянки, шприци Тарновського, літри сальварсану, лямпки, свічада, марлю, йод і т. д. Він шелестів папером і показував записи. Далі передаю почуте:

Нач: Дуже добре, товаришу Ч., я просто не розумію, як у такій глухій місцевості можна вести таку складну бухгалтерію.

Ч. (одразу спалахує, кричить): А що, хіба ви дали мені діловода?! Костя нічого не розуміє на цьому, а жінці я не міг довірити паперів! От я і був примушений вивчати бухгалтерію, чорти її забори, разом з керівниками, що навантажують венерологів діловодством! (Чути сміх нача, він, видимо, ляскає Ч. по плечу, той щось бурмотить, шарудить паперами, довго й нудно розповідає про сальдо, видатки і щось інше. Потім хвилин п'ять вони рахують гроші. Ч. примушує нача перерахувати все до останнього п'ятака. Все сходиться точно, нач стверджує грошеві й матеріяльні книжки своїм підписом, берлінський лікар дає розписку в одержанні сум і матеріялів. Це все досить нудно і я вже збираюсь тікати, розмисливши, що підслухувати все таки неетично). Але нач каже:

— А тепер, товаришу, розкажіть, будь ласка, про роботу медпункту.

(Ага, це цікавіше. Записую.)

— Що я вам буду розповідати? В місті двісті чоловіка населення. В умовах Гобі голодують. Усе місто хворе на побутовий сифіліс. Інколи нападають хунгузи. Були лами, ми їх вигнали, Тут потрібний навіть не лікар, а фельдшер, що вміє розпізнавати пранці і впорскувати сальварсан. Живемо дуже голодно. Все місто до мене приходять на впорскування. Ну й все.

(Ч. замовкає, кілька хвилин мовчання. Потім починає говорити нач. Він усіх заходів уживає, щоб примусити Ч. заговорити. Я ставлю заклад на те, що нач кінцець-кінцем зворушить старого дивака й виграю заклад.)

Ч.: Ну гаразд, я розповім вам про те, що в нас тут було. Тільки я вже давно не говорив так багато і через те боюся втомитись. Отже я розповім лише кілька етапів з нашої роботи, тільки, будь ласка, не розповідайте журналістам. Я зовсім не хочу, щоб вони потім у газетах порозписували чорт зна що.

(Гаразд голубчику, можна й не розповідати, я тебе вже обкрутив навкруги пальця!)

Ч.: Отже ми доїхали щось наприкінці другого тижня мандрівки. Приїжджаємо. Звертаємось до місцевої влади. Це голова хошунної управи, член народньої партії. Потім — учитель, голова місцевої філії монценкоопу, інструкторка ревсомолу й усі. Ніхто не розуміє жадного слова ніякою мовою, крім монгольської і трохи хінську. На щастя, Костя мову знає непогано, отже якимось там розмовляю. Дали нам цю ділянку землі. Питаю, як

із хворими. Та нема, кажуть, хворих, усі здорові. Лише зрідка кого розіб'є параліч, ну, того лікують лами. Погано, кажуть, лікують — моляться, випікають параліч розпеченим дротом, хоч би ви нам, докторе, допомогли. Гаразд, допоможу.

— В разі потреби, кажуть, не сумнівайтесь, лам ми можемо у в'язницю посадити, поки ви нарід вилікуєте. — Бачите, вони гадали, що я можу паралітиків вилікувати за два дні. Ну, я пояснив їм, що європейська медицина — це не фокуси і насамперед попросив допомогти мені обслідувати місцеве населення. Вони погодились і видали наказ, щоб усе населення прийшло до пункту.

Але вони прорахувались. Так прорахувались, що ледве місто Шанхай-Улла не зникло з лиця землі.

Розумієте, ледве місцеві емчі-лами зачули про цей наказ, як розпочали величезну агітацію проти нього. Не знаю, що вже вони там говорили, а все населення було певне, що європейські емчі збираються різати монголів на смерть, ніби в помсту за колишні наскоки Чингіз Хана. Словом, проти нас зчинився цілий похід. Першого дня до мене прийшли тільки голова округи, інструктор ревсомолу, вчитель і завмонценкоопу, та й то кооператор дрижав, як цуценятко, коли я взяв у руки шприц витягти в нього краплину крові для реакції Васермана.

Усі ці мої пацієнти пішли від мене зовсім цілі. Але скільки вони не агітували серед населення за візиту до мене — ніхто не прийшов наступного дня, крім старшого лами, що дуже яхидно порозмовляв з Костею і вкрав у мене

скальпель. Коли ще через день учитель надумав привести до мене своїх учнів, зчинився цілий заколот. Уявіть собі, лама бігав по всьому місту з моїм скальпелем і запевняв монголів, що я збирався різати їх ним.

Монголи зібралися біля в'язниці, викликали голову хошуну й заявили, що, якщо він налягатиме на візиті до мене, вони знімаються з місця й тікають геть з Шанхай-Улли. Найбільш уперті почали вже змотувати юрти.

Словом, голова хошуну побоявся залишитись без міста й скасував свій наказ, але попередив, що незабаром має заснуватись тут споживча комуна, і той, хто не пройде крізь мій пункт, не матиме права туди вступити.

Допомогли мені чотири речі: Костя з фельдшеркою, епідемія віспи, перелам ноги в одно.о кочівника і той випадок, коли одного монгола покусав вовк.

Костя скоро задружив з місцевою молоддю і майже весь час був поза пунктом. Я охоче відпускав його туди, бо знав, що головна наша робота по суті не в пункті, а якраз у місті. Так само й фельдшерка по своїй бабській лінії сприятелювалася з жінками, — правда, не з усіма, бо три чверті було під ламським впливом. Словом, у наслідок їх знайомств я обслідував приблизно всю молодь і чверть усіх шанхай-улльських жінок. Це була вже велика перемога. Між іншим, я зробив їм усім щеплення проти віспи — я вже здуру розповів про це журналістові. Робилося це привселюдно — юрта-амбуляторія була повна відвідувачів і я обов'язково мусів з тієї самої ампули робити щеплення й собі.

(Тут Ч. на кілька хвилин замовк, чути було, як шарудить білизна. Він, очевидно, демонстрував слухачам своє тіло: з чого б інакше нач і лікар охкалив?)

Знову заговорив Ч.

— Лами страшенно знущалися з моїх щеплень, заявляли, що це чисте шахрайство. Коли ж у половини моїх пацієнтів віспа прищепилася й підвищилася температура — лами почали обвинувачувати мене в отруєнні монголів, дарма що я ж теж щепив собі вакцину з тих самих ампул.

Тоді через Костю, учителя і фельдшерку я розвинув цілу агітаційну кампанію. Тут повторилося те, що було в Англії, коли там уперше запроваджували щеплення. Молодь — частина вже була ревсомольцями — героїчно ходила по вулицях з підвищеною температурою й пишалася своїми пов'язками, немов це були ордени, або краватки. За кілька днів усі вакциновані одужали й про щеплення забули.

Треба вам сказати, що лікуватись до мене все ж таки не ходили. Хіба що ревсомольці, але й тих мені коштувало великих зусиль привчити до проходження курсу лікування сальварсаном.

Наше вже таке лікарське нещастя, що хвороби або нещасні випадки стають за стимул до нашого зближення. Одного разу отой алцан, що ви його бачили, впав з коня і зламав собі ногу. Він був ревсомолець і через те на допомогу йому викликали не ламу, а мене. Але, коли я прийшов туди, лама вже сидів біля хворого й молився. Поки я аналізував перелам — він сміявся з мене, як з дурня,

і уживав усіх заходів, щоб хворого віддали лікувати йому. Так, я забув вам сказати, що перелами вони здебільшого лікують ампутацією, через те лама вже гострив на підшві чобота ножа, а Балцан лежав блідий як овеча вовна — не тільки від болю, але й від свідомости, що йому тепер залишилося хіба що померти. Він спитав мене: «Лікарю, ви можетевилікувати мені ногу?» — «Ти дурний, юначе, звичайно можу», — відказав я. Тоді він кволим голосом наказав віднести його до пункту й знепритомнів, а лама засунув собі ножа за халяву з таким виглядом, немов уштрикнув його мені в живіт.

Словом, через місяць Балцан знову їздив на коні і ввесь ревсомол голосно знущався з лами. Я ж зрозумів, що матиму з ним багато неприємностей.

Удруге я спіткнувся з ламою, коли вовк покусав одному монголові обидві руки. Коли його привезли до Шанхай-Улли, лама встиг одразу засипати рани піском.

Коли я заходився обмивати рани «аква дестиллята» — лама страшенно занепокоївся й заявив, що я знущаюся з священних приписів тибетської медицини. Мовляв, земля накладена з ужиттям усіх потрібних молитов і змивати її — є великий гріх, що призведе до смерти хворого.

А як на ламу натиснули зо всіх боків, він примушений був згодитися на таку мою пропозицію: ліву руку він лікує своїми засобами, праву — я своїми.

Через тиждень мій пацієнт являв собою зразковий саносвітній плякат: «Порівняльна

користь європейської й тибетської медицини». Моя рана загоїлася зовсім, — ламська — нагноїлася, заживати їй не думала, у хворого була сильно підвищена температура. Усе місто ходило дивитися на цей казус і — коли б це було в Європі, — з ламою перестали б вітатись за руку. Словом, мені довелося досить серйозно лікувати хворого, а лама сприйняв його одужання майже як свою моральну смерть. Він навіть виїжджав радитись до свого монастиря — це в кількох стах кілометрів десь на південь, може ви навіть його й бачили, якщо блукали по дорозі сюди.

(Тут я згадав наші одвідини покинутого ламами монастиря. Це він, очевидно, і був.)

Він повернувся назад якраз на той час, коли в Шанхай-Уллі розпочалася епідемія віспи. Цілі родини лежали хворі, у жару, вкриті червоними плямами, що починали гноїтись. Кілька чоловіка померло, а лама панічно втік, відмовившись лікувати хворих. Лише мої вакциновані, що я їх усіх мобілізував, ходили здорові, не боячись захворіти. А коли епідемія скінчилась, ми влаштували величезні збори, де було присутнє все місто: воно вмістилося все в дворі мого пункту. Я сказав промову про європейську медицину, а мої ревсомолята вигукнули кілька промов, що в них дуже гостро знущалися з поїдених віспою обличчя тих, що перехворіли, не зробивши собі вакцинацію.

Після цього мені пощастило зробити обслідування всього міста з погляду сифілісу. Наслідки були такі, як я й гадав: поспільна сифілізація. Але тепер уже пункт здобув собі величез-

ного авторитету, і відникі, у призначені години, все місто стояло в черзі біля амбулаторії. Я зібрав величезний матеріал щодо побутових проявів цієї хвороби й написав два-три досліді, які, гадаю, не будуть нецікаві нашій науці.

(Тут Ч. замовк і я вже боявся, що на цьому він скінчить оповідання. Але бесідники його мовчали. Видимо він перепочивав і вони не хотіли його непокоїти.)

Нач: Докторе, ми чули щось про ціле заворушення, що відбулося тут. Чи не розповісте ви нам і про нього? Я гадаю, вашому замісникові буде дуже повчально послухати про це.

Ч.: Ну, добре, я розповім.

Отже, коли лама повернувся назад, він почав добирати спосіб підбурити проти мене монголів. Він вигадав цілу складну комбінацію, не менш тонку, ніж відома вам справа Бейліса й приблизно на такій самій основі.

Діло було так: одного разу до мене принесли хворого на запалення нирок. Я бачив, що його справа безнадійна і попередив, що хворий має померти. Так і сталося, і щось на третій день його вже викинули в «Долину смерті».

Лама тільки й чекав цього моменту. Негайно, за допомогою своєї агентури, він розпочав пускати чутки про те, що я зарізав цього хворого.

Костя таки правий, коли він сперечався зі мною про те, що навіть тут, у суспільстві, близькому до первісного комунізму, після того, як вони скинули февдалів — теж точиться клясова боротьба. Ви розумієте, як сталося: за мене весь час були ревсомольці, а проти

мене — лама, кілька заможних кочівників — і край. Чому вони були проти мене? Адже я своєю роботою розкрив очі бідняцтву на ламу, що з своїх шкурних інтересів всіляко експлуатував хвороби цього нещасного міста. А заможні сподівалися, що влада лами допоможе їм і далі тероризувати кочівників. Отже сталося так, що я став клясовою силою на боці ревсомолу. Я вже старий і небагато переживу після півроку перебування в шанхай-улльських умовах — але вперше тут я зрозумів, що й медицина є клясова зброя.

Отож я негайно звернувся до голови хошуну з проханням влаштувати міські збори, щоб спростувати ламський наклеп. Голова погодився, але сказав, що настрій у частини міста дуже поганий і він боїться, як би наш пункт не побили камінням і не вигнали геть у пустелю.

О, це були знамениті збори! Вони відбулися поблизу в'язниці і я помітив, що за дверима її стоїть увесь місцевий гарнізон — п'ять цириків, озброєних мавзерами. Очевидно їх поставив тут голова хошуну, на всякий випадок.

У дворі зібралось знову все шанхай-улльське населення. Коли я ввійшов туди, — там якраз починалася ціла бійка: прихильники лами побилися з ревсомольцями. Гурт був сердитий як тигр і мені дуже тяжко було розпочати промову, аж надто заважали ламські прихильники. Нарешті я все таки дістав слова, і скільки міг, спокійно пояснив, що хворий був у безнадійному стані, я про те попереджав, і що хворий помер без операції.

Мій спокійний вигляд, очевидно, справи в гарне вражіння і, поки Костя перекладав мою

промову, я бачив, що нарід більш-менш добре до мене ставиться. Але після мене дістав слово лама і все зіпсував.

Костя перекладав мені його промову. Вона була добре зважена на те, щоб запаморочити голови кочівникам. Він почав з цілої низки священних цитат з Будди, чим надто розсердив ревсомольців, та зате дуже вплинув на решту кочівників. Його аргументація призводила до того, що радянські емчі надіслані сюди з спеціальною метою нищити вільних монголів — він був навіть не від того, щоб заявити, що й Радянський союз хоче продовжувати політику царського уряду щодо загарбання собі зовнішньої Монголії. Але він не насмілювався це сказати одверто, бо тут була присутня молодь з ревсомолу й представники влади. Тим то він і обмежився щодо цього лише дрібничками. Зате всю свою антирадянську агітацію скерував проти нашого пункту.

— Монголи! — кричав він. — Хіба кров вашого брата в ваших жилах не кличе до помсти?! Хіба ви припустите, щоб білий собака знущався з тіла монгола?! — тут він дуже яскравими образами почав доводити, що нас усіх треба побити камінням і вигнати з Шанхай-Улли.

Настрій натовпу ставав чимраз поганіший. Ламська агентура робила свою справу і я покладав останні надії на моїх ревсомольців.

Звичайно, я не помилився.

Балцан — отой самий, що я вилікував йому переламану ногу, вийшов наперед і попросив слова. Йому дозволено говорити, хоч ламі це було дуже не довподоби.

— Монголи! Нахорте! Товариші! — сказав

Балцан. — Ось уже три місяці радянський емчі живе серед нас. Згадаймо, що було в Шанхай-Уллі до нього.

— Нас лікував оцей самий лама. Монголи, чи мало з нас має на своєму тілі виразки від розпеченого дроту, що ним лама випікав з нас бісів? От ти, приміром, Доржію, покажи свої виразки!

Доржій, що досі слухав ламу — в паніці, не знаючи кого слухати, тут посміхнувся й розкрив халат. На грудях у нього синіли три глибоко випечені виразки.

— Чи вилікував тебе лама від пранців цими болячками?

— Ні, якого біса, не вилікував!

— А що ти йому за це заплатив?

— Уй, багато заплатив — трьох баранів дав!

— От бачиш! А хіба з вами — Тангуте, Льопсене, Куко, Кумбуме, не зробив те саме лама?

Запитані монголи відповіли позитивно.

— Ну, а тепер скажіть — скажіть ті, кого лікар врятував від чорної хвороби — вам було дуже боляче, коли він вас колов?

— Пфуй! Єсунда! Не болячіше, ніж коли воша кусить!

— А що він з вас за це взяв?

— Нічого!

— От бачите! А мені він навіть приставив нову ногу, — для більшого ефекту перебільшив Балцан. — І ця нога мені працює краще за стару.

Він заплагав перед усім народом, піднявши халат і скинувши чоботи, щоб усі бачили його голі ноги.

Лама зблід, а ревсомольці почали з радощів й собі танцювати. Вони таки наполовину

витанцювали мені назад мою ледве не втрачену репутацію. На щастя, мені прийшла до голови геніяльно проста ідея. Я зупинив танцюристів і попрохав слова для позачергової заяви.

— Нема нічого простішого, як перевірити брехливість заяви лами,— сказав я.— Ходімо на «Долину смерти» й перевірмо, чи зарізано нещасного мого казуса — чи це вигадка лами.

Я просто дивувався, як ця думка не прийшла мені раніше в голову. Але краще пізно, ніж ніколи.

Голоси зібрання розбилися. Частина запевняла, що йти даремно. Все одно мертвого вже роздерли собаки. Але решта стояла на тому, щоб піти й подивитися. Словом, ми всі пішли, чоловіка двісті. Мене й персонал оточили ревсомольці ніби почесним ескортом. Між іншим, я звернув увагу на те, що лама кудись зник і розтлумачив собі це, як ознаку моєї перемоги.

Що ж ви гадаєте? Собаки встигли тільки об'їсти ноги мертвякові. Але всякому було зрозуміло, що рани в ногах не є місце, де ріжуть людину на смерть.

Але не в цьому річ. Найжахливіше було те, що в небіжчика був розрізаний живіт.

Я схопився собі за голову — треба було користатися з цього, поки вона була ще в мене на плечах — і хвилинку подумав, серед цілковитої тиші, що по ній мала прийти буря:

— В чім річ? Хто розрізав живіт? — Думка мені працювала дуже енергійно. Нарешті я здогадався.

Я підкликав найближчих монголів і показав їм зовсім свіжий розріз: кров не витекла з вен.

Вони зрозуміли, що живіт розрізано вже мертвій людині. Балцан і ревсомольці крутилися на місці, як буксуючі мотоциклетки.

— Хто це зробив? Чому навколо нема трупних собак? — Тоді хтось вигукнув:

— Це лама!

Цей вигук правив за сигнал для натовпу. Лама таки зник. Балцан кричав далі:

— Нахорте! Монголи! Обшукаймо місцевість! Лама нема! Собак нема! Ми зараз повинні знайти розв'язку!

Увесь натовп розбився на купки й побіг на різні боки. Балцан нараз помітив, як за горбком з'явився чорний собака. Він схопив мене за руку й ми побігли туди, як скажені, у супроводі ще чоловіка десяти.

Вбігши на горбок — ми побачили надзвичайну картину. В колі трупних собак рачки стояв лама. Собаки обступили його зо всіх боків і я одразу зрозумів, у чім справа. Лама побіг наперед, коли він зробив своє й пішов геть — його наздогнали трупні собаки і він був примушений сидіти на одному місці, не рухаючись, бо інакше собаки розірвали б його.

Ми кинулися вниз із горбка. Зобачивши нас, лама заверещав, забув про собак і кинувся тікати. Ледве він скочив, собаки плигнули на нього і нам довелося рятувати ламу від смерті.

Що було потім — ясно. Нам довелося охороняти ламу від натовпу. Його провели до мого пункту, де я, за всіма правилами європейської медицини, зробив йому перев'язки. Потім йому дали коня й харчів доби на три — і він зник у пустелі в напрямку до того монастиря, що оце ви його мабуть знайшли в Гобі.

— Так, ну а тепер усе населення пройшло медичний огляд і перебуває в мене пацієнтами,— сказав Ч., замовк і запалив цигарку“.

Після цього в бльокноті журналіста намальовано кілька монгольських обличчів і лама з фашистською свастикиго на халаті. Видимо, він чекав, чи не скаже ще щось д-р Ч. Потім знову йде запис. Розшифруємо.

Ч.: „Я знав, що мій обов'язок радянця буде ширший за обов'язок лікаря. Я усвідомив собі це, зіткнувшись з таким фактом, як колективізація.

Тут заснували споживчу комуну, бо сільське господарство було невідоме кочівникам-гобійцям.

Сльвом, ви бачите, що справи тут не досить добрі. Я гадаю, що гобійцям слід платити гроші за те, що вони живуть у пустелі. Про землеробство ніхто з них зроду не чув. Між іншим, лами навчили їх ставитися до землі, як до святої речі, яку копати грішно. Я ж привіз з собою кілька картоплин, гарбузове насіння й підручник з городництва. Там я прочитав, що угноївши добре пісок, можна на ньому посіяти картоплю й інші овочі. Звичайно, не на чистому піску, а на такому, як оце ми тут маємо, змішаним з глиною і іншими ґрунтами. Я вирішив зробити тут свого роду радгосп «Гігант».

Поки я угноював землю — сміхові монголів не було краю. Вони зовсім не розуміли, для чого я це роблю й гадали, що я з глузду з'їхав.

Нарешті на моє прохання ревсомольці зібрали багато народу й привели до пункту. Посередині я зробив клюмбу—ви могли її ба-

чити вдень. Центр кльумби Костя прикрасив п'ятикутною зіркою, складеною з камінців.

Коли зібралось багато народу, я виніс із юрти вісім картоплин і чотири гарбузових насіннячка, поклав на долоні й спитав:

— Бачите?

— Бачимо!

— Так от, через три місяці те, що я зараз тримаю на одній руці, — ледве вміститься до великого лантуха.

Я розрізав кожну картоплину на чотири частини й засипав землею. Потім показав на насіння й пояснив, що з оцієї дрібноти виростуть гарбузи, великі як три голови разом.

Сміху було до біса. На мене вказували пальцями. Нарід розійшовся з таким виглядом, немов його даремно потурбовано. Вони бо не знали, що земля може народити щось більше за гобійську суху травицю. Аджеж навіть дерев вони не бачили.

Через два-три тижні з'явилися перші паростки. З того часу увага в місті до мого городу збільшувалась простопропорційно до кількості й розмірів зелених пучок, що стирчали з землі.

Оце недавно, перед вашим приїздом настав урочистий день. Я сповістив, що виконаю обіцяний трюк. Справді, гарбузяки вирости величезні. Картопля теж визріла дуже добре — мабуть вперше в історії Гобі.

Тепер я говорив з натовпом уже голосом переможця.

— Ви пам'ятаєте, що все вкладене до землі я тримаю на одній руці?

— Пам'ятаємо! Але бачимо тут лише оці три великих шари!

— Хе, монголи, я хитрий, як муха! Я сховав решту під землю, щоб вас більше здивувати!

Ми почали з Костею діставати картоплю — і монголи зчинили великий галас, коли побачили, що лантух наповнюється картоплинами.

Ми зняли понад пуд картоплі і чотири гарбузи. Цього вечора вся Шанхай-Улла спробувала смаженої на баранячому салі картоплі — потрохи, правда, бо я залишив половину на посів, і гарбузової каші. Я знову перемиг. А на наступне літо я проситиму мого колегу подбати про те, щоб він нагадав ревсомолові їхню обіцянку: закласти показовий город.

(Тут Ч. позіхнув і сказав, що хоче спати. Я швидко втік, боячись, що мене побачать біля юрти)“.

На цьому закінчується стенографічний запис у бльокноті журналіста.

Наступний день, що впродовж нього лікарі здавали один одному реманент, не був особливо цікавий. Убили барана на м'ясо до наступної подорожі назад. Цілий день Гата ладнав машину, надвечір привели кількох коней покататися по пустелі. Це заслуговує на окрему увагу.

Монгольські коні — низенькі, але дуже витривалі. Вершник сидить на них випроставшись, трохи перехилившись набік поперемінно на правому і лівому стегні. Інакше не можна сидіти на вузькому й високому дерев'яному монгольському сідлі. Монгольські коні зовсім не знають європейських правил їзди — це й призвело до кількох жахливих пригод.

Посідавши на коней, журналіст і письменник, що випадково встряв до чергових журналістських мандрів, — виїхали в пустелю. Коні одразу взяли тьопцем, а потім перейшли в галоп. Журналістові лякатись було нічого: йому майже нічого не варт було, спустивши вниз довгі ноги, упертися в землю й випустити коня з-під себе. Але письменникові було значно гірше.

— Я зараз упаду, — кричав він, — що робити? Коняка мене не слухає!

— Тримайсь за повітря! — порадив журналіст.

За хвилину він почув зойк позад себе. Наперед вибігла коняка без верхівця. Письменник борсався позаду, безпомічний як слимак.

— Ну, тепер тримайся вже за землю! — зрештомував журналіст, і так зареготався, що сам ледве не впав з коня.

Але його пригода ледве починалася. Не слухаючи удила, кінь поніс його... просто до в'язниці, де й став. З в'язниці вибіг стривожений цирик з наготовленою рушницею. Коли він побачив журналістове обличчя, він зареготався і запропонував журналістові забиратися геть. Адже двір в'язниці — це не манеж.

На щастя, хвилини за п'ять коняка рушила знову. На цей раз вона під'їхала до великої юрти. З юрти вилізло чоловіка з 30 хлоп'ят і почали голосно знущатися з невміння журналіста вправлятися з конякою. Лекція була зірвана, бо це була школа, і вчитель вийшов надвір пореготатися й собі.

Коняка простояла біля школи рівно до того часу, поки учні вичерпали весь резерв дотепів і знущань. Потому вона вирушила назад до приміщення пункту, де журналіст зліз з неї і пішов

дивитися, як письменникові масажують те, розбите під час падіння, місце, звідки ноги ростуть.

Наступного ранку о 4-ій годині перший склад експедиції вирушив назад до Улан-Батору.

Тут залишалися: берлінський лікар, нова фельдшерка і Костя.

Від'їзд відбувся дуже врочисто. Адже в Шанхай-Уллі, відрізані кількома сотнями кілометрів пустелі, залишалися на півроку три радянці продовжувати справу, що її блискуче розпочав доктор Ч.

Над аркою експедиції підняли новий червоний прапор, проспівали пролетарський гімн. Уся тимчасова шанхай-улльська радянська колонія в складі десяти чоловіка, рахуючи й приїжджих, вишикувалася в дворі і нач сказав невеличку промову про міжнародне становище. Він звернувся до Ч.:

— Від імени Наркомздорів'я РСФРР я мушу заявити, що ви тримали себе тут чудово. Я щасливий визнати, що мій проєкт надіслати до Шанхай-Уллі експедицію — був розв'язаний саме завдячуючи вашій і вашого персоналу відданим роботі.

— Докторе з Берліну, я сподіваюся, що ваше перебування в Шанхай-Уллі не буде менш продуктивне, ніж робота першої експедиції.

Берлінський лікар мовчки схилив голову. Повіки йому були червоні. Видимо він не спав цілу ніч перед розлукою з нами.

Від'їжджаючи, розцілувалися з другим складом пункту. За дні мандрівки й перебування тут усі поріднилися між собою, бо за ці короткі дні небезпека загибелі кілька разів заглядала

Перший склад експедиції вирушив до Улань - Бетору...

в очі мандрівникам і ті зрозуміли, як треба шанувати і тих, хто повертається до Улан-Батору, і тих, що залишаються в пустелі — продовжувати велику роботу в Гобійському місті.

Гата дав газ. За годину Шанхай-Улла, немов мариво, зникла з очей подорожан.

IV

Шлях назад не був уже такий важкий, як шлях до Шанхай-Улли: Гата знав тепер, куди слід їхати, і прямував слідами свого попереднього рейсу, дуже добре бачачи на гальці сліди доджевих шин. Але обережність він зберіг: маючи на три чверті невитрачений запас бензини, він про всякий випадок зняв глушника, ощаджуючи цим якусь кількість процентів бензини.

Шлях назад пройшли щось за п'ять днів. Мандрівники відшукували сліди своїх недавніх ночівель, але ні разу не зустріли жадної юрти з тих, де вони діставали кумис і верблюжаче молоко. Доктор Ч. пояснив:

— Ви не знаєте, до чого непосидячий нарід кочівники. Одного разу біля мого медпункту тиждень простояв табір щось із трьох юрт. За цей тиждень вони тричі перебиралися з одного місця на друге. Вони переносили юрту всього сажнів на десять — хоч би й гірше, аби інше: на одному місці більше від трьох днів не могли всидіти. Невже ж ви сподівалися знайти тут кочівників, тих самих, що були тут гиждень тому? Вони ж безперечно поїхали кудись кілометрів за триста розповідати сусідам про останні новини, що ними було ваше прибуття. Будьте певні, уже вся Гобі знає про те, що

в напрямку до Шанхай-Улли проїздив автомобіль з новими лікарями.

Справді, коли мандрівники надібали на першу юрту, її господарі зовсім не здивувалися, хоч це були вже зовсім нові люди. Вони розпитували в Ч. про Шанхай-Уллу і той монгольською мовою (він вивчив її, збираючись, коли здоров'я дозволить, на все життя залишитись серед монголів) розповідав їм усе цікаве.

Минуло три дні мандрівки. Найтяжча частина шляху залишилася позаду. Одного дня, зупинившись в юрті, Гата почув, що монголка, доячи верблюдику, співає якоїсь дивної пісні. Слова цієї пісні він переклав так:

„Пустелею їде верблюд на колесах,
Він ричить немов тисяча вовків.
Але він не страшний монголам,
Не страшні уруси, що сидять на ньому.
Радянські уруси сидять на верблюді,
Вони напувають його водою й бензиною.
Вони їдуть пустелею Гобі
І везуть монголам ліки.
Від Цецерліка й д'Шанхай-Улли
Чути пісню монголів
Ви везете монголам здоров'я.
Саха байн, радянські уруси“.

— Бачите, я ж казав, що про нас знає вже вся пустеля, — сказав лікар і засміявся.

Дальший шлях не був чимось особливо цікавим. Зразу ж по виїзді з Гобі почався надзвичайно сильний дощ. Коли б тут були старожили, вони переконували б, що це найсильніший дощ за весь час існування пустелі. Але старожилів не було: мандрівники промокали без усяких свідчень. Почувати цього дня було

не так то й приємно: майхан пропускав воду, спальні лантухи набухли, лише коньяк рятував від остуди.

Дощ трохи зіпсував Гаті блискучий поворот додому. Усі канали і влогвини наповнялися водою. Для гобійців цей дощ був справді рятівником: адже перед тим вони повибирали майже всі запаси води з резервуарів.

З автом же ледве не трапилося нещастя. Перед останнім гірським ланцюгом Гата потрапив у канаву і авто геть загрузло в ній, відмовляючися пересуватися далі. Виходило ніби так, що за двісті кілометрів від фінішу авто безнадійно загрузло й тепер треба невідомим способом, пішки діставатися до Улан-Батору.

Гата був філософ. Тож він, обдивившись аварію, цмокнув губами й заявив:

— Ах, клясно сіли! На красоту! На великий палець!

Він зібрав пальці правиці в пучку, підняв великий палець угору, двічі прихлопнув по ньому долонею лівої руки, потім пальцями правої руки удав, ніби сипле сіль на верх лівої руки. Це мало означати: аварія „на великий палець, ще й посолена“.

Проте засісти тут він ні за що не згоджувався. Краще йому було вмерти, ніж не дістатися щасливо назад. Озирнув околиці. Неподалеку була кам'яниста сопка. Гата мобілізував мандрівників принести з сопки великого каміння. Там часом він обіпер домкрат об один з таких каменів і підняв загрузлі колеса вгору. Пудів з двадцять каміння покидали в канаву під ці колеса, змінивши кардинально геологію канави. Тепер авто стояло всіма чотирма коле-

сами на твердому ґрунті. Гата заліз до керма, дав газ і авто опинилося на землі. Так врятувалися від катастрофи.

Нарешті авто доїхало до Улан-Батору. Фельдшерка неприродно реготалася, зобачивши місто, д-р простогнав: „Ой, скільки людей!!!“ і засунув носа в комір пальта.

Не доїжджаючи до будинку Мінздоров'я, журналіст і письменник злізли з авта і пішли додому, жахаючи перехожих облізлою шкірою на обличчях і занадто мандрівницьким виглядом. Вони були б сторонні глядачі на врочистій зустрічі експедиції мінздоровівцями, але разом з тим за дні мандрівки вони так зріднилися з справою експедиції, що їм було б надто неприємне ставлення до них, як до сторонніх людей. Через це вони дезертували з зустрічі.

ЕПІЛОГ ПЕРШИЙ

Що сталося далі з усіма учасниками повісті?

Про берлінського лікаря й нову фельдшерку досі нічого невідомо — ще не скінчився, на час написання цих рядків, термін їх перебування в Шанхай-Уллі.

Фельдшерка перші дні брала надзвичайно активну участь у громадській роботі міністерства охорони здоров'я. За чутками, вона залишила Монголію, поїхавши до Вінниці й запевнивши всіх, що не може жити без великого міста.

Доктор Ч. виїхав у нову експедицію в Гобі, до центрально-західньої частини. Він каже, що для його наукової роботи йому потрібні ще два-три змістовні казуси.

Гата дістав величезний поверстний гонорар, змив із себе мастило й відпочивав, а на п'ятнадцятий день поїхав знов у пустелю.

Журналіст і письменник помандрували далі.

ЕПІЛОГ ДРУГИЙ І ОСТАННІЙ. РОЗМОВИ ДЕКОГО З ЖУРНАЛІСТОМ

1) Руський письменник Нікулін: Ну й ну! Ну й Гобі! Я оце був в Сагарі. Там по оазах є електрика й готелі. В ресторанах без піджака немисливо перебувати.

2) Гата: Слухай, журналісте, чого це ти такого про мене понаписував? Це ж у мене щомісяця такі мандрівки. Яке ж це геройство?

3) Лікар Ч.: Ах ви, пройдисвіте, ви таки підслухали, що я розповідав! Якщо ви це опублікуєте, я вас зітру з лиця землі! І потім — нічого особливого нема в моїй роботі. Кожен свідомий радянський лікар мусів би це за мене зробити.

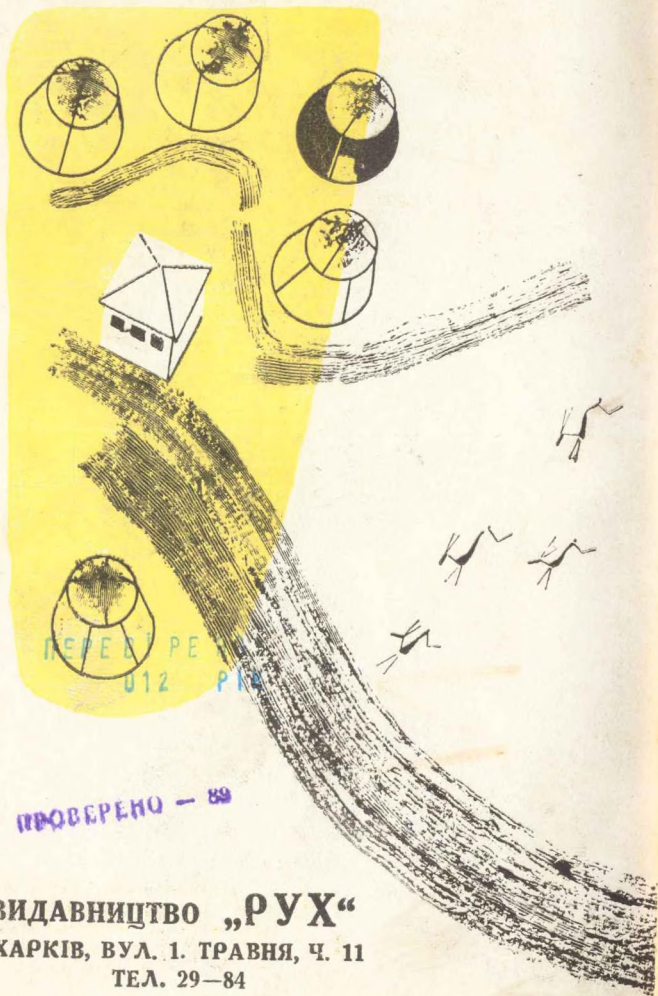
4) Письменник (якхидно): Іздив оце й я з тобою. Гм... мушу сказати, що до твого репортажу приєдналася деяка частина того, що ми звемо творчою вигадкою.

Журналіст (відповідає): Припустімо, не все тут точно відповідає дійсності. Правда, деякі пригоди я перемонтував, деякі події загострив, дещо подав страшнішим, ніж воно справді виглядає. Але ж я пов'язав вигадане з справжніми умовами життя в пустелі. Доведіть мені, що найменша з записаних пригод не могла статися в Гобі. Мовчите? Отож!

32-

2066

Ціна 1 карб. 90 коп.

ПРОВЕРЕНО - 89

ВИДАВНИЦТВО „РУХ“

ХАРКІВ, ВУЛ. 1. ТРАВНЯ, Ч. 11

ТЕЛ. 29-84